

МІЖ КУЛЬТУРОЮ ПАМ'ЯТІ ТА ДЕРЖАВНОЮ ПОЛІТИКОЮ: ПРОБЛЕМАТИКА, МОДЕЛІ ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛІТИКИ ПАМ'ЯТІ В УКРАЇНІ

Гриценко

Олександр Андрійович

кандидат технічних наук,
старший науковий співробітник
Інституту культурології
НАМ України

Гриценко

Александр Андреевич

кандидат технических наук,
старший научный сотрудник
Института культурологии
НАИ Украины

Hrytsenko Oleksandr

PhD in technical Sciences, Senior
research fellow,
Institute of Culturology,
National Academy of Arts
of Ukraine

***Анотація** Стаття присвячена методологічним питанням дослідження політики пам'яті: підходам до визначення її головних понять, типологіям історичної пам'яті суспільства, моделюванню таких явищ, як історична пам'ять та процес політики пам'яті, оцінюванню її реалізації та суспільних наслідків. Проведено огляд наукових праць із тематики політики пам'яті в Україні. Запропоновано цілісну міждисциплінарну методологію дослідження політики пам'яті з використанням підходів, розроблених для аналізу дискурсу, стратегічного планування культурної політики, дослідження державної політики.*

***Ключові слова:** культура пам'яті, історична пам'ять, суспільна/державна політика пам'яті, типи суспільної політики, модель процесу політики, стратегічні дилеми, суспільна рецепція, оцінювання політики.*

У пропонованій статті головну увагу приділено формуванню цілісної й водночас міждисциплінарної методології досліджень суспільної політики пам'яті з принагідним критичним оглядом проблемних аспектів використовуваних у цій справі ключових понять, типологій та теоретичних моделей таких явищ, як історична пам'ять та процес політики пам'яті.

Стаття продовжує дослідження культури пам'яті та політики пам'яті в сучасній Україні, розпочаті в монографії [10]. Тут, як і в згаданій книжці, **політику пам'яті** будемо розуміти як цілеспрямовану діяльність держави (чи публічних інституцій, суспільно-політичних сил), що мають на меті утвердження в свідомості суспільства уявлень про історичне минуле, бажаних для держави з огляду на розуміння владою державних (національних) інтересів.

Проблеми з дослідженням історичної пам'яті та політики пам'яті починаються вже із самих цих термінів. Як слушно спостеріг Юрій Шаповал:

“Коллективна пам'ять, історична пам'ять, культурна пам'ять, соціальна пам'ять, суспільна пам'ять, національна пам'ять — цими поняттями оперують дослідники, доволі часто не знаходячи спільної мови, не виробляючи якоїсь однієї усталеної дефініції. Тим не менше завжди йдеться саме про **пам'ять**, як про канал передачі історичного досвіду і чинник формування національної ідентичності” [56, 5].

Не беручись за непосильне завдання виробити прийнятну

для всіх дефініцію історичної пам'яті, все ж доречно нагадати основні підходи до визначення змісту цього поняття та вказати, на якому з них базуватиметься пропонується методика дослідження політики пам'яті в Україні.

Як відомо, пам'ять — це властивість людського розуму довгий час зберігати систематизовану інформацію (знання) про пережитий досвід, а також у відповідний момент актуалізувати (“пригадати”) ці знання й робити на їх підставі якісь висновки, а то й діяти. До пережитого досвіду можна віднести не лише безпосередні враження від подій, учасником яких була людина, а й опосередковані — почуті розповіді, прочитані книжки, переглянуті фільми тощо.

Поняття пам'яті часто поширюють на групи людей — громади, колективи, нації тощо і тоді виникають такі словосполучення, як пам'ять колективна, корпоративна, національна, історична тощо. Зрозуміло, що таке розширення вимагає переосмислення поняття. Адже завдяки відмінностям між *власне пам'яттю* (індивідуальною пам'яттю людини), та спільною (колективною) пам'яттю групи, людина може не лише “пам'ятати” про події вікової давності, що їх свідком вона не була, але й змінювати свої “спогади” під зовнішнім комунікаційним впливом та внаслідок осмислення отриманих знань.

Зокрема, теорія колективної пам'яті М. Гальбакса [67] ґрунтується на тому, що суспільне середовище обмежує й упорядковує спогади про минуле у просторі й часі, слугує джерелом як самих спогадів, так і понять, за допомогою яких вони формуються.

На погляд іншого авторитета у цій сфері — Яна Ассмана, Гальбакс без особливих підстав оголосив групу (колектив) суб'єктом пам'яті й створив поняття “колективна пам'ять” та “пам'ять нації”, у яких сам термін “пам'ять” перетворюється на метафору [2, 37].

Тому замість цієї “метафори” Я. Ассман запропонував теорію культурної пам'яті, де центральним є розрізнення між комунікативною та культурною пам'яттю [2; 61; 62].

Комунікативна пам'ять — то уявлення про минуле, що формуються в процесах повсякденного неформального спілкування кількох (3–4) поколінь живих членів спільноти. Натомість **культурна пам'ять** пов'язує між собою багато поколінь членів спільноти; вона є наслідком існування

численних засобів збереження інформації про свій минулий досвід, що їх використовує спільнота аби зберегти свій спосіб життя, свою спільну ідентичність. Цю сукупність “мнемо-технологій” Ассман називає **культурою пам'яті** (*Erinnerungskultur*); саме вона забезпечує можливість відродити спосіб життя (культуру) й ідентичність спільноти після криз і загроз [62, 32–34].

Закрид Я. Ассмана до самого терміну “колективна пам'ять” слушний, коли розуміти пам'ять як властивість людського розуму, однак, якщо трактувати і окрему людину, і людську спільноту з позиції теорії систем, тоді відмінності між їхніми “пам'яттями” втрачають засадничий характер: в обох випадках пам'ять може трактуватися як підсистема з особливими функціями та завданнями.

Отож, спільна (колективна) пам'ять суспільства як (під)система має включати певну інфраструктуру, котра забезпечує здатність суспільства накопичувати й зберігати достатньо повну й адекватну інформацію (знання) про пережитий спільний досвід, а в потрібні моменти — актуалізувати (переосмислювати) й використовувати її з метою самозбереження, саморегулювання, саморозвитку спільноти. По суті, модель колективної пам'яті як системи (а не лише як певної сукупності уявлень про минуле, що поділяються більшістю спільноти) цілком сумісна з концепцією культури пам'яті Я. Ассмана. Системність, однак, зовсім не означає централізованості чи односуб'єктності формування колективної пам'яті. Найближчим аналогом тут є екосистема. Як спостеріг Ю. Шаповал:

“Насправді колективна пам'ять — доволі умовний і крихкий конструкт, що вибудовується, як правило, у зіткненні корпоративних інтересів, політичних уподобань, ідеологічних настанов. Минуле (пам'ять) не дає себе зберегти, законсервувати, воно постійно опосередковується теперішнім, пристосовується до нього...” [56, 5].

Усі ці міркування можна підсумувати в такому робочому визначенні колективної пам'яті як системи (чи підсистеми в складній системі культури сучасного суспільства):

Колективна пам'ять — система, основними складниками якої є:

– [мінлива] сукупність уявлень про минуле, що побутують у комунікаційному просторі спільноти й поділяються більшістю чи хоча б значущою частитною спільноти/суспільства;

– суб’єкти формування уявлень про минуле (наукові, освітні, культурні інституції, органи влади, інші опінієтворчі осередки суспільства);

– інфраструктура (інституції, комунікаційні канали та практики, мнемотехнології), що забезпечує здатність суспільства формувати, накопичувати й зберігати інформацію (знання) про спільний досвід, за потреби актуалізувати, переосмислювати, використовувати її для самозбереження, саморегулювання, розвитку спільноти.

Натомість до вужчого поняття “історичної пам’яті” більшість авторів, які його вживають, виставляють додаткові (вужчі) рамки: це не все, що увійшло до спільної пам’яті суспільства, а якась його вибірка, продукт “фільтрування”, селекції, впорядкування (цілеспрямованого чи мимовільного), бажано несуперечливий і такий, що поділяється переважною більшістю членів спільноти. Наприклад, російські автори І. Савельєва й А. Полетаєв вважають, що:

“Історична пам’ять являє собою опорні пункти масового знання про минуле, певний мінімальний набір ключових образів подій та постатей минулого в усній, візуальній чи текстуальній формі, що присутні в активній пам’яті” [47, т. 2, 407].

Той “мінімальний набір образів”, що врізається в колективну пам’ять, рідко відповідає бажаному для самих “прообразів”. Скажімо, від першого президента України збереглася фраза “маємо те, що маємо”; від другого — кілька яскравих виразів з “плівок Мельниченка”, від третього — “любі друзі” та “ці руки нічого не крали”, а від четвертого — “тяжологий тупой предмет” і “підтримка страусів”. Якщо спробувати на цих *soundbites* побудувати історичний наратив, то він вийде не дуже героїчний... Але не в цьому, на мій погляд, полягає основна проблема з процитованим визначенням історичної пам’яті. Вона — в тому, що зведення її до “мінімального набору ключових образів”, іншими словами — найменшого спільного знаменника “масового знання” про минуле, робить таку **понижену пам’ять** не надто ефективною у здійсненні місії, що її, за Я.Ассманом, покладає спільнота на культуру **пам’яті** (зберегти спільну ідентичність та забезпечити можливість відродити спосіб життя (культуру) й ідентичність спільноти після криз і загроз). Та й об’єкт для дослідження вона складає значно менший за обсягом, малозмістовний і малоцікавий, порівняно з усією мінливою

й суперечливою сукупністю колективних уявлень про минуле¹.

На погляд Ю. Зерній, історична пам’ять має такі основні характеристики: окрім зауваженої Гальббаксом соціокультурної обумовленості та наголошених іще Леві-Стросом наративності й міфологічності, до них належать “динамічність, селективність, схильність до стереотипізації та ірраціональності, до персоналізації та героїзації подій” [21, 36].

Незрозуміло, чи означає “динамічність” те саме, що й мінливість, та чи в кожному з елементів “історичної пам’яті” можна знайти ірраціональність та героїзацію, чи лише в деяких. Але прикметно, що серед цих характеристик немає такої, котра б обумовлювала впорядкованість і несуперечливість того набору уявлень, що становлять “історичну пам’ять”.

А власне, чи притаманні “історичній пам’яті” впорядкованість і несуперечливість, чи можливо їх досягти? Спробою відповісти на подібні питання стали такі визначення історичної пам’яті, де явно фігурує суб’єкт її формування, а результат (система колективних уявлень про минуле) вважається продуктом цілеспрямованих дій суб’єкта, — наприклад, дефініція Г. Касьянова:

“Историческая память — это целенаправленно сконструированный средствами исторической политики относительно устойчивый набор взаимосвязанных коллективных представлений о прошлом группы, кодифицированный и стандартизированный в общественных, культурных, политических дискурсах, мифах, символах, мнемонических и комеморативных практиках... “Историческая память” с одной стороны, представляется результатом культурной, социальной, политической инженерии, с другой — является инструментом конструирования культурной, социальной, политической, религиозной идентичностей, в эпоху национализма синтезирующихся в идентичность национальную” [25].

Бачимо тут тенденцію до абсолютизації ролі влади у формуванні уявлень про минуле, тобто — прихильність до *елітної моделі* процесу політики [42, 40–41]. Адже інженерія, соціокультурна чи політична — це вже не “зіткнення корпоративних інтересів, політичних уподобань, ідеологічних настанов” тощо, а свідомо діяльність якогось наділеного значною владою й ресурсами суб’єкта. Во-

чевидь, єдиним чи принаймні головним суб'єктом конструювання бачиться держава, і то держава не цілком демократична. Із такого бачення “історичної пам'яті” логічно випливають і відповідні дефініції політики пам'яті (власне, “исторической политики”) — її розглядають як цілеспрямовані заходи влади, що мають на меті формування у суспільстві таких колективних уявлень про власне минуле, котрі відповідають вимогам, визначеним самою владою. Наприклад, російські історики І.Савельєва та А.Полетаєв так характеризують політику пам'яті: “...їдеться чи то про вивчення способів ідеологізації минулого, чи то про сам процес ідеологізації знань про минуле” [47, т. 2, 408].

Переслідувана владою мета “ідеологізації” — вочевидь, зміцнити свої позиції, а завдання того, хто досліджує подібні практики, виглядає просто: розкрити й описати, як саме влада маніпулює історією, бо ж сам факт маніпулювання та його цинічне призначення — апіорно встановлені.

У схожий спосіб визначає політику пам'яті (називаючи її “історичною політикою”) й Г.Касьянов: “Историческая политика — это целенаправленное конструирование и утилитарное использование в политических целях “исторической памяти” и других форм коллективных представлений о прошлом и его репрезентаций — в том числе профессиональной историографии. Историческая политика осуществляется в интересах политических, культурных, этнических и других общественных групп в борьбе за власть” [25].

Така дефініція породжує запитання: звідки відомо, що всі елементи знання про минуле, котрі належать до “устойчивого набора коллективных представлений о прошлом”, опинилися там завдяки цілеспрямованій діяльності влади? Чи взагалі можна достовірно визначити, завдяки чому, яким чинникам те чи інше уявлення про подію входить до масової свідомості? Наприклад: чи виконував Мел Гібсон завдання керівництва SNP, знімаючи фільм *Brave Heart*, що таки вплинув на уявлення доброї половини людства про шотландську історію? Якщо ж ідеться власне про шотландців, то хто візьметься з певністю визначити, які чинники сформували їхні сучасні уявлення про часи Воллеса й Брюса — чи фільм Мела Гібсона, чи хрестоматійні балади Роберта Бернса, чи політика пам'яті уряду SNP?

Набагато простіша справа з формуванням картини минулого в Росії: замість Мела Гібсона у

них — вірний престолу Н.Міхалков, замість балад селюка Бернса — “Клеветникам России” государева камер-юнкера Пушкіна, а замість усіх партій і громадянського суспільства раніше був сам государ, а тепер — Путін. Тож для Росії дефініції Г. Касьянова придатні цілком.

Розроблялися подібні підходи до політики пам'яті й у нашій країні — Українським інститутом національної пам'яті, очолюваним В. Солдатенком. Згідно з відведеною для УІНП сферою діяльності, В.Солдатенко замість “історичної пам'яті” вживав термін “національна пам'ять” (слово “національна” має окреслювати, вочевидь, суб'єкт пам'ятання чи формування пам'яті), додав державницького конструктиву й консенсусу:

“Національна пам'ять розглядається як феномен суспільної свідомості, *селективно збережена нація* (тут і далі жирний курсив у цитатах мій — О.Г.) сукупність знань, уявлень та ціннісних оцінок тих подій минулого, які справили вирішальний вплив на її становлення, самоідентифікацію, державотворчі й цивілізаційні досягнення, та консенсусно сприймаються у суспільстві як найбільш значущі для його самозбереження, консолідованого існування та конструктивного розвитку у майбутньому” [50].

У такій дефініції хоча й не фігурує “цілеспрямоване конструювання”, та замість нього є “селективне збереження”, що фактично зводить формування суспільних уявлень про минуле до не-збереження (витіснення з пам'яті) тих уявлень та оцінок, котрі, на погляд “нації”, не справили “вирішального впливу” на її існування й розвиток. На додаток “селективне збереження” тут-таки виправдовується шляхетною державотворчою метою “самозбереження, консолідованого існування та конструктивного розвитку”.

Це нагадує ті статті “брежнєвської” Конституції СРСР, де гарантії свободи слова, зібрань тощо нівелювалися доповненням на кшталт “з метою побудови комуністичного суспільства”.

Недоліком підходу до історичної пам'яті/політики, що його поділяють Г. Касьянов та В. Солдатенко, є також те, що апіорна визначеність головного (чи, власне, єдиного) суб'єкта політики пам'яті та його цілей збіднює її дослідження, адже прибічник цього підходу, хоч би яку ділянку політики пам'яті він досліджував, заздалегідь знає: єдиною метою дій влади є нав'язування свого “ексклюзив-

ного національного/націоналістичного” нарративу, засоби її — суміш “етносимволізму й бюрократичних штампів”, а головним наслідком такої політики буде провокування суспільних конфліктів між “тим сегментом суспільства, що поділяє антикомуністичні погляди та схильність до етносимволізму”, і всією рештою (Касьянов воліє вживати термін “значительная часть населения”) — не націоналістами, а, так би мовити, нормальними людьми.

Увага до проблематики історичної пам’яті в українському суспільстві протягом останніх років була доволі значною. Про історичну пам’ять та про політику пам’яті, особливу ту, що її суб’єктами виступали президенти, написано чимало наукових праць, а ще більше — статей та інших дописів у ЗМІ, особливо електронних. Спроби науковців, політичних аналітиків концептуалізувати, змодельовувати, схематизувати історичну пам’ять сучасного українського суспільства поживалися після 2004 року, розвиваючись за двома основними напрямками:

– критичні описи тієї сукупності (часто — двох сукупностей) колективних уявлень про наше минуле, що склалися в суспільстві;

– критичні описи державної політики пам’яті, котра буцімто породжує чи принаймні нездатна подолати недоліки згаданих колективних уявлень.

Оглядаючи цей потік інтелектуальної рефлексії, не можна оминати увагою таких важливих публікацій, як колективна монографія “Культура історичної пам’яті: європейський та український досвід” [56], Експертну доповідь НІСД (2009) [54], міжнародний збірник “Страсті за Бандерою” [52], збірники наукових праць Українського Інституту національної пам’яті “Національна та історична пам’ять”, статті з цієї тематики С. Кульчицького [30; 31], Ю. Шаповала [56; 57; 58], Н. Яковенко [59; 60], Л. Зашкільняка [17; 18], Ю. Зерній [19; 20; 21], В. Панченка [37; 38], А. Портнова [39; 40; 41], М. Рябчука [43 - 46], Я. Грицака [8; 9], Т. Журженко [14; 15], О. Зайцева [16], А. Кирдон [26], Г. Касьянова [22–25], В. Кулика [29], В. Середи [48], В. Солдатенка [50; 51] та багатьох інших.

Утім, активізація досліджень політики пам’яті та поживлення дискусій про неї на разі не призвели до вироблення спільного погляду хоча б на головні проблеми в цій сфері. Скажімо, для історика Я. Грицака [8, 231] головна проблема політики

пам’яті полягала в “історичній амнезії” українського суспільства; М. Рябчук додав до цього ще й “амністію” для радянського минулого [44; 46]; натомість Г. Касьянов та О. Толочко [22; 24] (а інколи й А. Портнов [40]) вбачають велику проблему не в цьому, а в “анахронічній націоналізації історії”.

Автори Експертної доповіді “Україна в 2007 році” (розділ 6 “Соціокультурні чинники зміцнення національної єдності”), численними прикладами ілюструють явище, що його називають “існуючим дуалізмом історичної пам’яті”, “амбівалентністю історичної пам’яті”, чи навіть її “розколотістю” між “імперсько-радянським” нарративом та національним нарративом, а подолання розколотості визначається як стратегічний пріоритет гуманітарної політики держави [55, 234, 237]. Схоже визначають проблему й завдання державної політики пам’яті Ю. Зерній [19, 71; 20, 42], І. Симоненко [49, 51–61] та інші.

Як бачимо, висновок про неоднорідність, розшарованість, поляризацію чи навіть розколотість суспільних уявлень про історичне минуле підкріплюють і соціологічні опитування. Наприклад, здійснене Інститутом Соціології НАН України в липні 2005 року (тобто після десяти років президентства Л.Кучми та подій “Помаранчевої революції”) опитування на тему “Найзначніші досягнення українського народу, що можуть бути предметом національної гордості”, визначило таку топ-дюжину “найзначніших досягнень”:

1. Перемога у Великій Вітчизняній війні 1941–1945 — 50 %.
2. Твори найвидатніших українських поетів, письменників, композиторів — 40 %.
3. Досягнення українських спортсменів — 40 %.
4. “Помаранчева революція” 2004 року — 32 %.
5. Досягнення української народної культури, фольклору — 29 %.
6. Післявоєнна відбудова народного господарства — 27 %.
7. Здобуття державної незалежності України в 1991 році — 23 %.
8. Українська козаччина, Запорізька Січ — 23 %.
9. Боротьба українських правозахисників проти тоталітарного режиму — 18 %.
10. Трудові подвиги робітників і колгоспників (О. Стаханова, П. Ангеліної, М. Демченко та ін.) в Радянській Україні — 16 %.

11. Збройна боротьба УПА — 6 %.

12. Українські визвольні змагання 1917–1920 років — 5 %.

Передовсім зауважимо, що описи деяких “досягнень” були сформульовані нейтрально (як-от “збройна боротьба УПА”), інших же — цілком у рамках традиційного радянського дискурсу, чого самі соціологи, мабуть, не усвідомлювали, бо з цим дискурсом здавна жилися. Показово, що жодне “досягнення” не здобуло підтримки більшості опитаних (понад 50%). Видно, що у наведеному списку, позиції 1, 6, 10 належать до радянського історичного нарративу, натомість позиції 4, 7, 9, 11, 12 — до національного нарративу. Водночас позиції 2, 3, 5, 8 можуть бути присутніми як у першому, так і в другому, засвідчуючи, що “місток” між частинами “розколотої” історичної пам’яті українського суспільства лежить головно у площині культурної спадщини³. Розбіжності в уявленнях українців про минуле мають виразний регіональний вимір, як свідчить інший результат того самого дослідження (Табл. 1.1).

Таблиця 1.1. Регіональні відмінності в “предметах національної гордості”:

Подія	Захід	Схід, Південь
Перемога у Великій Вітчизняній війні, повоєнна відбудова народного господарства	25-30%	60-62%
“Помаранчева революція” 2004 року	35%	4%
Збройна боротьба УПА	26%	2%
Твори найвидатніших українських поетів, письменників, композиторів	31%	28%
Досягнення укр. народної культури, фольклору	20%	20%
Досягнення українських спортсменів	42%	39%

Утім, таку поляризованість суспільних уявлень не всі науковці вважають загрозою. Наприклад, А. Портнов висловив оптимістичну думку, що:

“Наявність кількох регіональних центрів із притаманними їм версіями історії сприяє збереженню плюралізму публічної сфери й не дозволяє жод-

ному з нарративів стати панівним на всій території України” [40, 105].

Зауважу: Портнов сплутав, свідомо, чи ні, дві різні моделі публічної комунікації щодо минулого: наявність різних позицій (і версій минулого), що обороняються в ході публічних дискусій у єдиному публічному просторі, та наявність кількох окремих регіональних публічних просторів, у кожному з яких є своя панівна версія минулого, тісно пов’язана з регіональною ідентичністю, а часом — іще тісніше прив’язана (зокрема, багатолітніми зусиллями пропаганди) до публічного простору та національної ідентичності іншої країни, колишньої метрополії. Говорити про плюралізм у цьому випадку доволі складно.

У цьому “хіт-параді” проблем політики пам’яті можна згадати ще й В. Солдатенка, котрий бачив проблему в засиллі “трагедійної моделі” історичної пам’яті за В. Юшенка [50]. Утім, його власна діяльність в УІНП у 2010–2013 роках включала й активну промоцію іншої, сказати б, “хорошої трагедійності” (організація державного відзначення 70-річчя Корюківської трагедії, “початку масового вивезення громадян з України на примусові роботи до Німеччини” та інших аналогічних подій).

Переважну більшість наукових праць досліджуваної тематики можна умовно поділити на три групи.

Перша — це загальні огляди державної (чи президентської) політики пам’яті, без детального аналізу окремих рішень та їх реалізації, тим більше — без повного аналізу всього масиву актів політики пам’яті, зате з далекосяжними висновками (сказати б — вирояками) щодо політики того чи іншого президента чи державної “історичної політики” загалом.

Друга група — праці з аналізом окремих напрямків або складових елементів політики пам’яті (наприклад, щодо Голодомору, чи відзначення певних контрверсійних подій, як-от Переяславської ради), котрі нерідко теж закінчуються далекосяжними висновками щодо політики президента (найчастіше ним виявляється В. Ющенко). Прикладами таких текстів є книжка Г.Касьянова “Danse macabre” [23], статті Т. Журженко та В. Огієнка про меморіали пам’яті жертв Голодомору [15; 35], есеї М. Рябчука про політику “амністії й амнезії” [44; 45] та інші.

Третя, найменша група — праці про державну

політику вшанування окремих діячів (Т. Шевченка, В. Чорновола, В. Стуса та ін.), де докладно оглядаються акти державної політики щодо цих діячів, але глибший аналіз реалізації прийнятих рішень та суспільного відгуку на них здебільшого відсутній.

Є також чимало праць, де політика пам'яті не складає окремого предмету дослідження, а розглядається як один із складників ширшого суспільно-політичного процесу, що його наслідком є ті чи інші зміни в "історичній свідомості" українського суспільства. При цьому діяльність президентів України (особливо В. Ющенка) у сфері політики пам'яті оцінюється здебільшого як одна із причин (іноді — як головна) певних змін у суспільних уявленнях про значущість тих чи інших історичних подій (як-от Голодомору, діяльності УПА) чи постатей (як-от Мазепа, Шухевич, Бандера) і, відповідно до поглядів автора статті, чи то схвалюється, як рушій позитивних змін в "історичній свідомості", чи то критикується, як невдача (адже бажані зміни не настали), а нерідко навіть засуджується як така, що спричинила загострення суспільно-політичних конфліктів на ґрунті уявлень про історичне минуле.

На мою думку, автори таких праць використовують, свідомо, чи ні, елітну модель процесу суспільної політики, а, отже, — їхні висновки поділяють характерні недоліки цієї моделі.

Варто також згадати численні публікації цієї тематики у ЗМІ авторства відомих інтелектуалів, або й науковців. Хоча формально науковими працями вони не є, але нерідко містять глибший аналіз державної політики пам'яті, аніж багато статей у наукових виданнях. Серед прикладів такого глибшого аналізу можна назвати статтю Тараса Возняка "Навіщо Батурич" [6], есеї Ярослава Грицака у збірці [52], виступи В.Панченка з приводу "полтавською ювілею" 2009 року [37; 38]. Аналіз президентської політики пам'яті у згаданих текстах — здебільшого об'єктивний і влучний, часом суб'єктивний і довольний, але він рідко ґрунтується на системному застосуванні методологічних підходів, напрацьованих в аналізі суспільної політики. Оскільки авторами розвідок про історичну пам'ять та політику пам'яті в сучасній Україні виступають переважно історики, політологи чи журналісти, то й використовують вони здебільшого методологічні підходи та професійні навички, що їх звикли застосовувати в історичній науці, в політології, а інколи — при-

йоми літературної критики, газетної публіцистики чи й політичної пропаганди⁴.

Однією із небагатьох спроб застосувати до державної політики пам'яті методи аналізу суспільної політики стала праця С.Набок [34]. Утім, авторка фактично обмежилася контент-аналізом текстів (чи навіть самих назв) правових актів президента, Верховної Ради та Кабінету Міністрів щодо відзначення видатних історичних подій та вшанування пам'яті видагних діячів, не провівши хоча б поверхового інституційного та процесуального аналізу діяльності згаданих інститутів, не аналізуючи постановочних частини цих актів, а також — реальних наслідків їх виконання. Тому не дивно, що зроблені С.Набок висновки нерідко мають поверховий характер⁵.

Загальні характеристики й оцінки політики пам'яті українських президентів, передусім Л. Кучми та В. Ющенка, знаходимо у статтях Я. Грицака [8], Л. Зашкільняка [18], В. Кулика [29], А. Портнова [39], М. Рябчука [45], В. Середи [48], однак вони ґрунтуються радше на уважних особистих спостереженнях та враженнях авторів, аніж на детальному аналізі відповідного матеріалу (за винятком В.Середи, яка застосовує контент-аналіз до текстів президентських виступів) і нерідко мають одверто публіцистичний характер. Це не означає неслухності багатьох їхніх висновків, та обумовлює їх спрощеність.

Інший ухил мають зроблені Г. Касьяновим аналіз та оцінки політики пам'яті президента В. Ющенка, передусім стосовно вшанування пам'яті жертв Голодомору [23]. З одного боку, він часто використовує для оцінки державної політики пам'яті підходи та критерії, доречні для історіографії, а з іншого — застосовує їх доволі вибірково, виявляючи значно більшу "толерантність" до російської політики пам'яті й тамтешньої історіографії, нерідко ставлячи її явно заангажовані тексти (на кшталт [27]) за приклад для своїх "нетолерантних" українських колег з їхніми "архаїчними" поглядами.

У цій праці не ставиться завдання детального аналізу всіх згаданих підходів до трактування історичної пам'яті, політики пам'яті, головної проблеми цієї політики в Україні. Завданням автора було: по-перше, сформулювати власне визначення політики пам'яті та бачення її проблем, по-друге, запропонувати методику дослідження процесу

формування та практичної реалізації державної політики пам'яті в Україні.

Автор виходитиме з визначення політики пам'яті, що не зводить її цілей до боротьби за політичну владу: вона трактуватиметься як напрямок (сектор) **суспільної політики**, як цілеспрямовані дії чи утримання від дій держави (чи іншої публічної інституції, суспільно-політичної сили), що мають на меті формування й утвердження в свідомості суспільства бажаних уявлень про історичне минуле і, відповідно, підваження в суспільній свідомості таких уявлень про минуле, котрі, на погляд суб'єкта політики, не відповідають інтересам спільноти, держави, національним інтересам тощо.

Політика пам'яті, як і будь-яка суспільна політика, передбачає такі основні складники (як правило, різні для різних суб'єктів політики):

- явно чи неявно визначені *цілі* (як-от ідеальний образ національної історії);
- сукупність *принципів*, що ними керується суб'єкт політики;
- набір інструментів і технологій формування й реалізації політики.

Політика пам'яті може керуватися певним ідеальним образом історичної (національної) пам'яті й прагнути до нього, але може такого ідеалу й не мати, обмежуючись вирішенням тих проблем, що виникають у сфері колективної пам'яті, і сприймаються суспільством, чи принаймні владою, як **проблеми політики** (тобто такі масштабні проблеми, для вирішення яких потрібне державне втручання) [65].

Інструментарій державної політики пам'яті включає:

- законодавчі інструменти (закони та постанови Верховної Ради, укази президента, постанови уряду, постанови місцевих рад, інші регуляторні акти);
- адміністративні інструменти (розпорядження й доручення президента, уряду, голів ОДА, МДА, РДА, відомчі накази, плани заходів різного рівня; адміністративні дії, спрямовані на забезпечення їх виконання);
- інституційні заходи (утворення нових інституцій, що діють у сфері історичної пам'яті, історико-культурної спадщини);
- фінансові інструменти (бюджетне фінансування прийнятих законодавчих, інституційних, адміністративних рішень, ініціатив інших “дієвців”;

залучення недержавних коштів на проекти з політики пам'яті);

– інструменти *public relations*, зокрема так звану адвокацію, тобто роз'яснення та промоцію своєї політики (виступи, звернення, інтерв'ю з питань історичної пам'яті, публікація інформаційних, аналітичних, наукових та науково-популярних матеріалів тощо).

Важливим аспектом дослідження суспільної політики пам'яті є питання типів та моделей цієї політики. Таке питання є доволі добре розробленим для культурної політики⁶. Натомість із типологією та моделюванням політики пам'яті все інакше: оскільки цю політику досі досліджують переважно історики, розглядаючи її як складовий елемент націєтворення, то й типи та моделі “історичної політики” (або “історичної пам'яті”) виявляються здебільшого похідними від типів націоналізму/націотворення.

Прикладом такого підходу є “моделі історичної пам'яті”, описані Г. Касьяновим у вже цитованому критичному огляді діяльності УНП. Він пропонує “несколько *типов или моделей коллективной/исторической памяти* в зависимости от их идеологического направления, институционных и дискурсивных практик и форм репрезентации” [25].

Зазначу: тип і модель — різні речі. Об'єкти одного класу типологізують за однією чи кількома ознаками, притаманними їм усім, стараючись, щоб будь-який об'єкт належав лише до одного типу, і не було б об'єктів, що їх неможливо віднести до жодного. Інакше вийде щось на кшталт китайської класифікації тварин у відомому оповіданні Борхеса — смішно, але непрактично. Призначення типологій — розкриття спільного й відмінностей між об'єктами одного класу.

Згідно із прийнятими типологіями суспільної політики [42, 47–51], політику пам'яті як таку, що спрямована на утвердження певних суспільних цінностей, слід відносити до *символічної* (а не матеріальної), хоча вона, як ми пересвідчимось далі, містить також важливі матеріальні елементи. Наприклад, такі важливі її заходи, як спорудження меморіалів, створення музеїв, ремонтно-реставраційні роботи або ж “відтворення втрачених видатних пам'яток”, потребують значних коштів, а міста, особливо невеликі, де здійснено такі проекти, часто одержують нові можливості розвитку (Батурин, Чигирин).

Якщо ж розглядати утверджені в суспільстві колективні уявлення про минуле своєї країни, про історичні події та видатних діячів як частину символічного капіталу, тоді політика пам'яті може розглядатися як специфічний різновид *перерозподільчої політики*, адже її здійснення “винагороджує” одні уявлення та оцінки подій і постатей минулого (а отже, їх носіїв), обходячи увагою (або позбавляючи набутого високого символічного статусу) інші.

Це дозволяє зрозуміти конфліктогенність політики пам'яті, адже перерозподільча політика завжди породжує невдоволення частини суспільства. Та водночас у деяких випадках бездіяльність влади у символічній політиці здатна породити ще більші конфлікти або ж спровокувати “символічний перерозподіл” з боку активних груп суспільства (як-от “Ленінопади” в Україні у 1991 та 2013 роках).

Натомість *модель* об'єкта — це не віднесення його до певного типу, а схематичне представлення його властивостей і функціонування. Вона має охоплювати всі його важливі характеристики, складники та функціональні особливості. Модель може бути придатною для аналізу інших об'єктів цього ж типу (класу), що мають схожі риси, елементи, способи функціонування, але описує вона один об'єкт, а не групу. Модель, що описує взаємодію кількох об'єктів — то вже модель іншого рівня. А пропонувати ще одну модель для опису таких самих об'єктів варто, якщо попередня описує їх незадовільно.

Виходячи з цих міркувань, “модель історичної пам'яті” та “модель політики пам'яті” (як процесу) — це різні речі. На роль першої цілком надається згадана вище концепція культури пам'яті Я.Ассмана, тож перш ніж пропонувати власну модель, науковець мав би пояснити, чим його ассманівська концепція не влаштує. Та все ж спробуймо розібратися з “моделями” Г.Касьянова. Пам'ятаючи його дефініцію історичної пам'яті, можна поставити мінімальні вимоги до моделі так визначеного явища. Вона має описувати (моделювати) такі ключові моменти:

- які засоби “целенаправленого конструювання” використовує “історическая политика”?
- які цілі вона (чи її суб'єкт) перед собою ставить?
- яким способом наміри суб'єкта політики вті-

люються в “общественных, культурных, политических дискурсах, мифах” тощо?

– які наслідки дає “конструювання”, чи відповідають вони поставленим цілям?

– чи немає в суспільстві часом інших “колективних уявлень про минуле”, міфів тощо, не менш поширених, аніж продукт “політичної інженерії”, і завдяки чийм діям, цілеспрямованим чи ні, вони там існують?

Наскільки відображені ці моменти в “типах або моделях” Г. Касьянова?

Ексклюзивна модель: за Касьяновим, “речь идет о том, чтобы исключить из “общей” коллективной/исторической памяти некий набор мифов, представлений и репрезентаций прошлого, мешающий формированию ее “правильного” гомогенного варианта, очистить ее от “чужеродных” элементов” [25].

Ця дефініція нагадує дане В.Солдатенком визначення “національної пам'яті” [50]. Однак формально в ній описаний лише намір суб'єкта політики — сформувати “правильний гомогенний варіант” минулого — та метод, що для цього застосовується — “исключить из общей... памяти” все, що цьому заважає (пор. “селективне збереження” у Солдатенка). Жодних інших елементів, процедур та результатів формування історичної пам'яті тут не моделюється. При цьому об'єкт “ексклюзивізації” м'яко підмінюється: ним стає вже не “устойчивый набор взаимосвязанных коллективных представлений о прошлом”, а вся колективна пам'ять спільноти. Іншими словами, ті, хто проводить “ексклюзивну” політику, за Касьяновим, зазіхають не лише на “устойчивый набор преставлений”, а й на всю спільну пам'ять суспільства. Далі Касьянов так само м'яко пояснює, хто ж діє за ексклюзивною моделлю:

“В Украине в рамках эксклюзивной модели наблюдалось противостояние двух основных нарративов памяти, связанных с разными формами культурной и политической идентичности: национального/националистического и советско-ностальгического”, і додає “об'єктивне” судження, що така модель “по определению предполагает конфликт” і являє “форму культурного и политического трайбализма” [25].

Виходить, що в цій моделі насправді не один, а принаймні два суб'єкти, і кожен намагається “витіснити” іншого? А як же з даною раніше

дефініцією історичної політики? Котрий із цих суб'єктів — влада? Хтось один, чи обоє (поперемінно), чи жоден? І чи є якась відмінність у поведінці суб'єкта ексклюзивної політики, її засобах і результатах, залежно від того, при владі він чи ні? На всі ці питання описана Г.Касьяновим “ексклюзивна модель” відповіді не дає. Та оскільки існування “нарративів пам'яті” трактується ним як результат історичної політики влади, а радянської влади давно нема, то читачеві ніби натякають: національний нарратив тотожний націоналістичному, він є продуктом ексклюзивної політики української влади, він породжує конфлікти і є формою трайбалізму, тобто міжплемінної ворожнечі в дикі, нецивілізовані часи. Все ніби науково й об'єктивно...

От тільки з фактами не цілком збігається. Наприклад, чи підтверджують “ексклюзивний” характер історичної політики В. Ющенко низка його указів, котрі, за Г. Касьяновим, мусили б бути “нетерпимими” до радянської та етнічно неукраїнської спадщини: про присвоєння О. Бересту звання Герой України (№ 753/2005) та присвоєння Харківському університету Повітряних Сил імені І.Кожедуба (№ 1206/2005), про 150-річчя Шолом-Алейхема (№ 428/2007), про Рік міжкультурного діалогу (№ 153/2008), про 65-річчя Перемоги (№ 1152/2008), про 64-річчя Перемоги (№ 242/2009), про 65-ті роковини депортації кримських татар (№ 281/2009), про присвоєння імені Святителя Луки (В.Войно-Ясенецького) Військово-медичному центру Криму (№ 689/2009), про 70-ті роковини трагедії Бабиного Яру (№ 800/2009) та інші. Чи й у них приховано трайбалізм і нетерпимість до всього радянського та неукраїнського? А за часом видання указів бачимо, що таки трайбалізм і нетерпимість В.Ющенко проявляв упродовж усього президентства.

Можна сказати: якщо навіть “чисто-ексклюзивна” модель історичної пам'яті не застосовувалася в незалежній Україні, все ж як наукова конструкція вона має право на існування? Право має (як словесна творчість), але аналітичного сенсу — ні. Державна політика, спрямована на ексклюзивне, тобто цілковите виключення з колективної пам'яті суспільства небажаних елементів мала місце хіба що в деяких тоталітарних державах до настання епохи супутникового ТБ й інтернету, та й то зазнала невдачі. Приклад — комунікаційна пам'ять (за Я. Ассманом) українського суспільства про голод

1932-1933 рр⁷. Сьогодні ж навіть путінські “історики в цивільному” не заперечують, як раніше, масового голоду 1933-го, а пишуть про нього книжки як про “трагедію *российской* деревни” [27].

Перейдімо тепер до другої, “інклюзивної моделі” Г. Касьянова:

“Она предполагает интеграцию в единое мемориальное и символическое пространство разных вариантов коллективной/исторической памяти и их объединение в некий общий нарратив, например, объединенный идеей гражданского патриотизма”.

Звучить привабливо, але колективна пам'ять суспільства, що усвідомлює себе як цілість, різних варіантів одночасно мати не може. Інша річ — коли в суспільстві, формально об'єднаному політичними чи територіальними рамками, співіснують дві чи більше великих частин, фактично, окремих суспільств, між якими так мало спільного, що системи їхніх уявлень про минуле — цілком різні. Приклади — півторастолітнє співіснування радикально відмінних поглядів на Громадянську війну на Півночі й Півдні США, 75-літнє існування аналогічної (але ще більш антагоністичної) ситуації в Іспанії. Чи можна говорити у цих випадках про існування якоїсь спільної “інклюзивної” історичної пам'яті всього суспільства? В Іспанії це твердження знайшло б дуже мало прихильників, та й у США після останніх президентських виборів — також.

Постулат мирного співіснування різних варіантів історичної пам'яті в рамках “інклюзивної моделі” викликає ще одне запитання: що ж, власне, моделює така модель? Адже якусь окрему суб-модель треба б мати й для отих “варіантів”? Інклюзивні вони, ексклюзивні чи ще якісь? У статті Г. Касьянова відповіді на це не знаходимо.

Ще одна проблема з “інклюзивною моделлю”: незрозуміло, що означає “інтеграція в единое мемориальное и символическое пространство” — чи механічне включення всього, що є в отих “різних варіантах”, чи усе ж припускається певна селекція або хоч реінтерпретація того, що суперечить “идее гражданского патриотизма” (як-от ідея “русского мира”, що явно суперечить українській національній незалежності)?

Якщо селекція припускається, то нема засадничої різниці між вибірковою інклюзивністю та вибірковою ексклюзивністю. Наприклад, згадані вище укази В. Ющенко передбачали інклюзію окремих елементів радянської історичної спад-

щини. А “інклюзивний” заклик голови Верховної Ради О. Ткаченка (в його доповіді до 7-річчя Незалежності) шанувати “те хороше, що було в радянському минулому” — це інклюзивність широка, та не цілковита (очевидно не приймав О. Ткаченко тієї спадщини, що її вважав антикомуністичною).

Але якщо селекції чи переосмислення в ході інклюзії не передбачається, то така історична політика є цілком зайвою, бо вона тотожна повній бездіяльності. Тому й “модель історичної пам’яті”, що виходить з відсутності історичної політики, також є зайвою.

Нарешті, третя модель — “амбівалентна”. За Г. Касьяновим, вона “основана на сосуществовании (но не слиянии в едином нарративе памяти) разных вариантов коллективной/исторической памяти, иногда идеологически и политически несовместимых, но уживающихся рядом то ли из-за отсутствия общественного интереса, то ли благодаря целенаправленной политике нейтрализации их идеологического содержания” [25].

Цій моделі також можна закинути змішування рівнів моделювання й сумнівність тези про співіснування кількох колективних пам’ятей в одному суспільстві. У реальності можна говорити чи то про суперечливість і невпорядкованість історичних уявлень суспільства, чи то про глибокі суспільно-культурні поділи (розколи) між різними частинами суспільства.

На додаток у цій моделі не враховані ті характеристики історичної пам’яті, що обумовили виокремлення двох попередніх моделей — цілі та засоби формування історичної пам’яті. Натомість наголошується лише результат: різні варіанти історичного нарративу й далі існують у суспільстві нарізно, але “ідея гражданского патриотизма” не запанувала. Чому така ситуація не могла скластися внаслідок неефективного функціонування чи то інклюзивної, чи то ексклюзивної моделі, Г. Касьянов не пояснює. А наведений ним приклад (символічний простір київської вулиці Івана Мазепи, що її він уперто іменує вулицею Січневого повстання) якраз описує наслідки тих двох політик пам’яті, що їх він відніс до двох варіантів (радянського та націоналістичного) ексклюзивної моделі. Правда, він забуває додати, що вулиця І. Мазепи спершу доходила до Києво-Печерської лаври, але за президента В. Януковича частина її від площі Слави була перейменована на Лаврську (зі скандалом у Київ-

раді), аби не сердити високого російського гостя — патріарха РПЦ Кіріла. У такий спосіб і Мазепа, і Січневе повстання (у формі гарматки на постаменті, що залишився від пам’ятника Іскрі й Кочубею), і Московський патріархат чи то інтегрувалися, чи то амбівалентно співіснують у символічному просторі Печерська.

Підсумуймо: з трьох запропонованих Г. Касьяновим моделей історичної пам’яті дві перші моделюють лише цілі та методи формування історичної пам’яті, але не наслідки (якщо не рахувати ймовірного “породження конфліктів”), натомість третя — описує лише один із можливих результатів, не згадуючи про цілі та засоби “історичної політики”. Тому такі моделі методологічно вразливі й практично незастосовні.

Чому Г. Касьянов усе ж пропонує ці моделі? Дозволю собі здогад, що мета його — не наукова, а публіцистична. Якщо просто назвати державну політику пам’яті за В. Ющенка ексклюзивним націоналізмом і різновидом трайбалізму, то упередженість такої заяви буде очевидною, але якщо підігнати під свою негативну оцінку методологічну базу, то вона виглядатиме як науковий висновок. Принаймні для неуважного читача.

Чи потрібні взагалі моделі історичної пам’яті (як складної системи колективних уявлень про минуле), визначеної так, як це робить Г. Касьянов? Тут варто розрізнити потребу і можливість. З погляду потреби, на мою думку, на разі цілком вистачає Ассманівської моделі культури пам’яті.

А практична можливість побудови моделі “за Касьяновим” з’явиться тоді, коли хтось, по-перше, переконливо доведе, що історична пам’ять, як сукупність базових колективних уявлень про минуле суспільства, справді є наслідком цілеспрямованої політики, а не одним із складників культури пам’яті — системи складної й мінливої, подібної до екосистем; по-друге, запропонує переконливі методи з’ясування причинно-наслідкових зв’язків між заходами політики і змінами в сукупності колективних уявлень про минуле.

Ці міркування, втім, не виводять поза межі респектабельної науки ані досліджень політики пам’яті та її прямих результатів, ані аналізу історичної пам’яті як соціокультурної реальності, що її формують численні чинники протягом довгого часу, а не лише політика влади. Другим у нас принагідно займаються соціологи, а для першого існує

ціла галузь — дослідження та аналіз суспільної політики [36; 42] (в Україні вони зосереджені в Національному інституті стратегічних досліджень та Національній академії державного управління, хоча їхні головні напрямки — економічна та безпекова політика).

Отож вибір адекватної концептуальної **моделі процесу суспільної політики**⁸ для аналізу політики пам'яті є не менш важливим, аніж її типологічне “шухлядкування”.

Про недоліки *моделі еліт* ми вже згадували, розглядаючи дефініцію “історичної політики” Г.Касьянова. Також малопридатною видається *раціональна модель*, адже практично всі напрацьовані для неї “точні” аналітичні підходи, показники та методи оцінювання зорієнтовані на економічну чи фіскальну політику й дадуть абсурдні результати при спробах дослідити чи оцінити заходи з політики пам'яті.

Натомість *інституційна та процесуальна моделі* для нашого аналізу виглядають дуже корисними, навіть необхідними, адже неможливо аналізувати не лише зміст та форму виданих актів, а й зміст заходів політики пам'яті, застосованих президентом, урядом, Верховною Радою, місцевими радами чи держадміністраціями, не беручи до уваги місця кожного з цих інститутів у системі влади, їхніх повноважень, функцій, процедур прийняття та виконання рішень, а також складних і суперечливих, часом конфліктних взаємин між ними.

Водночас ці моделі мають обмеження: дієвими процесу політики є не лише владні інституції, а й інші політичні та суспільні сили, групи впливу, частини суспільства з різними історико-культурними та світоглядними орієнтаціями, інтересами, цінностями, але без чітко окреслених повноважень, функцій, “протоколів поведінки”. Матеріал цієї книжки показує: саме складні конфігурації тимчасових чи тривкіших коаліцій різних дієвців, конкуренція і боротьба між ними, як правило, визначали успіх чи невдачу заходів та проектів президентів у сфері історичної пам'яті. Тому інституційну модель слід доповнити використанням *моделі груп*, а також конфліктологічними підходами, з огляду на численні конфлікти в ході формування й реалізації політики пам'яті.

Майже всі конфлікти, що виникають у цій сфері (можливо, поза скандалами на ґрунті використання бюджетних коштів) прямо пов'язані з прийняттям

органами влади політичних рішень (чи неприйняттям їх, усупереч прагненням значних суспільних груп) чи з практичним впровадженням цих політичних рішень. Тому за прийнятою в конфліктологічній науці типологією, всі вони є **політичними конфліктами**⁹.

У книжках з конфліктології зустрічаємо таку ніби-наукову типологію, з відчутним присмаком західної зверхності, на сьогодні анахронічної:

“Феноменологія політичного конфлікту викремлює: *конфлікти інтересів*, притаманні розвинутим державам з політично структурованим суспільством; *конфлікти цінностей*, більш властиві перехідним країнам із нестійким державним ладом; *конфлікти ідентифікацій*, що відбуваються в політичній сфері суспільств, де присутнє ототожнення суб'єктів політики з певними етнокультурними, расовими, релігійними та іншими групами, а не з політичною нацією в цілому” [28, 79].

Як засвідчує суспільно-політичне життя багатьох країн “Заходу”, “Сходу” тощо, політичні конфлікти усіх трьох типів відбуваються скрізь, і то регулярно. У певному сенсі, з погляду політичного ладу, систем цінностей та ідентичностей, увесь світ сьогодні є “перехідним” і “нестійким”.

Конфлікти, що виникають у процесах суспільної політики пам'яті, майже неодмінно розгортаються на всіх трьох рівнях — політичних інтересів, систем цінностей, політичних та культурних ідентичностей.

На рівні політичних еліт та інститутів влади в цих конфліктах здебільшого домінують політичні інтереси (інструменталізація політики пам'яті в боротьбі за владу), тож вони ще піддаються вирішенню шляхом домовленостей та компромісів. Натомість із залученням до конфлікту ширшого кола дієвців, зокрема великих груп у суспільстві (етнокультурних, релігійних, регіональних) вони майже неминуче перетворюються на протистояння різних систем цінностей та колективних ідентичностей, а відтак вирішенню через раціональну аргументацію, оприлюднення “історичних фактів” чи політичні домовленості майже не піддаються.

Не надто плідною була б і спроба застосувати *ігрову модель* до аналізу політики пам'яті, позаяк описати правила такої гри (поза процедурними правилами діяльності державних інститутів) було б надзвичайно важко (як влучно зауважив колись один західний спостерігач, українські політики не

грають за правилами, а граються з правилами), а всебічно спрогнозувати наслідки можливих “ходів” ключових гравців, їхні набутки і втрати — просто неможливо¹⁰.

Тож відповідно до викладених міркувань щодо типології та моделювання державної/суспільної політики пам’яті, її дослідження має включати:

– аналіз цілей, функцій, повноважень та політичного інструментарію державних інститутів, що є головними дієвцями цієї політики (президент, парламент, уряд, “профільні” відомства, як-от Мінкультури та Український інститут національної пам’яті, а також місцеві ради та держадміністрації);

– дослідження змісту (дискурсивний аналіз) офіційних актів політики пам’яті, що видаються цими інститутами, а також процесів їх підготовки та впровадження, включно зі взаємодією різних інститутів у цих процесах;

– аналіз взаємодії (співпраці, суперництва, боротьби) різних груп, політичних сил, частин суспільства у процесах формування та реалізації заходів політики пам’яті, зокрема — суспільної рецепції прийнятих рішень та їх практичного втілення;

– оцінювання практичної реалізації політики пам’яті, її прямих (короткотривалих) та подальших наслідків, а також суспільної рецепції прийнятих політичних рішень та їхнього втілення.

У ході такого дослідження слід отримати відповіді на низку запитань, що їх сформулювати допомагають підходи, вже розроблені для аналізу культурної політики. Зокрема, йдеться про метод, запропонований британцями Чарльзом Лендрі та Франсуа Матарассо, що одержав назву “21 стратегічної дилеми культурної політики” [69]. Остання “деконструюється” шляхом пошуку відповідей на 21 ключове питання (“дилеми”), що охоплюють основні аспекти культурної політики — об’єкт, цілі, засади, інструменти, наслідки тощо.

Модифікація цього підходу може послужити основою для розгорнутої характеристики державної політики пам’яті в Україні. Пропонується такий набір “стратегічних дилем” для складання загальної характеристики державної політики пам’яті:

А. Рамкові дилеми

1. Яка концепція нації та національної держави слугує базою для політики — чи етнічна, чи віросповідна, як при утворенні Пакистану, чи “історична”, чи імперська, чи громадянська (як у Конституції України)?

2. Яким способом окреслюється об’єкт політики (демаркація “свого” терену *національної пам’яті* чи позиціювання в ширшому контексті — наприклад, європейському)?

3. Чи держава як суб’єкт політики використовує готовий національний історичний наратив, чи такий наратив формується в ході реалізації політики?

4. Яке місце відводиться політиці пам’яті в державній політиці загалом (є вона засобом виховання патріотизму й “поваги до історичного минулого” чи чинником сприяння гуманітарному розвитку, чи радше інструментом легітимування власної влади та підваження позицій політичних опонентів)?

Б. Тактичні дилеми

5. Чи суспільству пропонуються готові оцінки подій та постатей, чи заохочуються бажані (прийнятні) їх інтерпретації?

6. Яке бачення національної пам’яті як результату здійснення політики обирається (канон вітчизняної історії чи набір ключових подій з бажаними інтерпретаціями, чи проблемне поле для суспільної дискусії)?

7. Які підходи обираються щодо “небажаних” уявлень про історичне минуле (“витіснення з пам’яті”, ігнорування, пропонування їх готової критичної інтерпретації, проблематизація шляхом широкого оприлюднення документів)?

8. Яким сферам суспільного життя в історичному минулому приділяється найбільша увага (політика, економічний розвиток, культурний розвиток, національно-визвольна боротьба, революційний рух “низів”)?

9. Яким критеріям віддається перевага при оцінюванні історичних постатей та подій (значення для боротьби за національне/соціальне визволення, значення для суспільного розвитку країни, внесок у культурне надбання людства)?

10. Яким підходам до висвітлення історичних постатей/подій віддається перевага (агіографія/демонізація, сенсаційна белетризація чи різнобічне висвітлення)?

11. Які міжнародні послання (бажаний образ країни для світу) має формувати політика пам’яті (образ борця і жертви, образ сильної держави, образ члена європейського цивілізаційного простору, образ динамічного суспільства, образ унікальної національної культури тощо)?

12. Яка тактика обирається щодо місцевих та

регіональних культур пам'яті (ігнорування, толерування в рамках "красзнавства", вибіркова інтеграція в національну культуру пам'яті, асимілювання)?

В. Організаційні (імплементаційні) дилеми

13. Чи існують всеохопні програмні (стратегічні) документи політики пам'яті, чи збігається їх зміст (задекларовані цілі) з реально здійснюваною політикою?

14. Чи держава як суб'єкт політики пам'яті будує коаліції, партнерства з іншими суб'єктами (громадсько-політичними силами, професійними середовищами, етнічними громадами тощо), чи трактує їх як підлеглих, як виконавців державних рішень, як конкурентів у перерозподілі символічного капіталу?

15. Які інструменти політики пам'яті використовуються, яким із них віддається перевага (законодавчі — як-от встановлення нових свят, заборона публічного використання "коларадських" стрічок; інституційні та субстанційні — як-от створення музеїв та відбудова соборів; фінансові — надання підтримки бажаним для держави меморіалізаційним чи дослідницьким ініціативам різних діячів)?

16. Яким засобам культурної комунікації віддається перевага (організація публічних державних церемоній та масових урочистостей до річниць та ювілеїв, постійна діяльність мережі музеїв, меморіальних комплексів, організація "тематичних заходів" у школах та ВНЗ, публічних дискусій на історичні теми у ЗМІ, підтримка створення наукового та культурного продукту історичної тематики тощо)?

17. Яка роль відводиться в реалізації політики "простим громадянам" (залучення до обговорення, до участі у "відновленні історичної правди", чи роль споживача готового продукту — телепередач, фільмів, "масових заходів")?

Загальна характеристика державної політики пам'яті складається за цією схемою внаслідок детального розгляду процесів формування й практичної реалізації правових актів та конкретних заходів політики пам'яті (масиву присвячених цим питанням президентських указів та розпоряджень, урядових та парламентських постанов, президентських виступів та звернень тощо); з'ясування її явних і неявних тематичних та політичних пріоритетів, ідеологічного підґрунтя, дослідження взаємодії та боротьби між основними діячами процесу політики.

Це дозволить провести загальне оцінювання державної політики пам'яті — з'ясувати її політичну та організаційну здійсненність, рівень дієвості й результативності прийнятих рішень, зокрема — способів та ступеня врахування в них поглядів та інтересів ключових діячів і основних суспільних груп.

Аби ефективно використовувати в аналізі процесів політики пам'яті інституційну та процесуальну моделі, слід брати до уваги особливості системи центральних та регіональних органів влади в Україні (як-от фактичну наявність двох "виконавчих вертикалей" — урядової та "президентської" у формі обласних і районних держадміністрацій), а також зміни у розподілі повноважень та неподілені конфлікти між вищими органами влади упродовж усього досліджуваного періоду. Зокрема, формальний набір повноважень та фактичний обсяг влади, що ними володів президент України, за цей період змінювалися тричі (після прийняття Конституції 1996 року, після конституційних змін у січні 2005 року, після скасування цих змін Конституційним Судом у 2010 році).

Різні конституційні моделі влади обумовлювали дуже відмінні для кожного з цих періодів моделі взаємин між президентом, парламентом та урядом (від слухняності більшості урядів часів Л. Кучми — до переважання відкритої ворожнечі між В. Ющенком та урядами В. Януковича й Ю. Тимошенко). Ці обставини впливали на реалізацію президентських указів з політики пам'яті часом значно більше, аніж зміст самих указів. Однак це не означає неважливості аналізу змісту указів та розпоряджень президента України як основних документів політики пам'яті.

З формального боку президентські укази та постанови Кабінету Міністрів є законодавчими актами тривалої регуляторної дії, натомість розпорядження — це акти, сказати б, "одноразові", що лише ставлять перед підлеглими органами конкретні завдання. Однак, на практиці різниця між двома різновидами актів президента є розмитотою, та й за формою вони дуже подібні.

У дослідженні політики пам'яті слід розглядати не лише ті акти, де йдеться про відзначення видатних історичних подій чи вшанування пам'яті видатних діячів минулого, але й ті, де йдеться про збереження чи відродження історико-культурної спадщини, акти інституційного та процедурного

призначення (про утворення закладів культури, органів управління чи дорадчих органів у цій сфері), а також акти Верховної Ради та Кабінету Міністрів України, коли вони процедурно й тематично пов'язані з відповідними актами президентів, тобто видані на виконання указів або з тих самих питань (як-от постанови Верховної Ради щодо відзначення річниць Голодомору, 400-річчя Б.Хмельницького тощо).

Нерідко акти парламенту представляли лінію політики, відмінну від президентської (наприклад, постанови ВР про відзначення 85-річчя ВЛКСМ та ЛКСМУ). Тож без урахування дій Верховної Ради у сфері політики пам'яті аналіз президентської політики був би неповним, навіть викривленим, позаяк ототожнював би політичну лінію президента з позицією держави. Відомо, скажімо, що очолювана О.Морозом “ліва” парламентська більшість КПУ-СПУ-СелПУ наприкінці 1990-х років мала відмінну від президентської позицію щодо ставлення до радянського минулого та його “героїв”¹¹.

Прикладом “багатовекторності” (чи різноспрямованості) політики пам'яті у виконанні президента і Верховної Ради можуть служити два близькі в часі документи. 20 березня 2002 року, напередодні парламентських виборів, вийшов указ президента № 275 “Про заходи у зв'язку з 70-ми роковинами Голодомору в Україні”, що передбачав комплекс заходів на державному рівні, об'єктивно спрямованих на підваження радянських міфологем про колективізацію. Але наступного року з'явилася цілком інакше політично спрямована постанова ВР України від 18.09.2003 “Про 85 річницю ВЛКСМ та державну підтримку молодіжного руху”, де стверджувалося:

“29 жовтня 2003 року виповнюється 85 років ВЛКСМ — організації, яка виховала десятки мільйонів громадян України — державних керівників та політичних діячів, інженерів, робітників, науковців, майстрів мистецтв, військово-службовців і підприємців. Завжди переймаючись інтересами **рідної країни**¹², комсомольці всіх поколінь брали активну участь у створенні могутньої індустріальної **держави**, захищали **свою країну** під час Великої Вітчизняної війни. У повоєнні роки зводили з руїн міста, села, заводи і шахти. ...Комсомол разом з державними інститутами та **громадськими організаціями**¹³, формував свідомість юнаків і дівчат як високоосвічених громадян, патріотів та интернаці-

оналістів, вихованих на ідеях соціальної справедливості та гуманізму...”

Як бачимо з цих документів, державні заходи, спрямовані на утвердження як радянської, так і “антирадянської” версії минулого, співіснували в публічному просторі, й таке співіснування рідко було “мирним”.

Особливо важливим етапом дослідження є аналіз політичної аргументації, присутньої в актах політики пам'яті, передусім — в указах і розпорядженнях президентів України з цієї тематики. Укази та розпорядження президентів зазвичай складаються із двох частин:

– **преамбули**, в якій формулюється **мета**, з якою прийнято цей документ (наприклад, “з метою гідного відзначення”; “з метою вшанування пам'яті видатного державного діяча...”); **формальний привід** його прийняття (наприклад, “у зв'язку із 100-річчям з дня народження NN”), часом згадуються інші обставини, що спричинили появу указу (наприклад, “на підтримку численних звернень громадськості та ветеранів війни”);

– **постановчої частини**, що йде після слова “постановляю” й містить низку пунктів із конкретними завданнями для Кабінету Міністрів, окремих міністерств чи відомств, облдержадміністрацій чи інших органів виконавчої влади, підпорядкованих президентові України.

Таку ж зовнішню форму мають і постанови Верховної Ради, але в них преамбули зазвичай значно довші, а поставлені перед урядом завдання мають форму рекомендацій. Утім, у періоди, коли парламент і уряд контролювалися тими самими (не про-президентськими) політичними силами, рекомендації з постанов Верховної Ради нерідко виконувалися швидше й краще, ніж наказові завдання з указів президента. Натомість постанови й розпорядження уряду, видані на виконання президентських указів, преамбул зазвичай не мають, а поставлені в них завдання відомствам та ОДА здебільшого повторюють відповідні пункти в постановочних частинах відповідного указу, хоча трапляються й досить довільні інтерпретації, і навіть “забудькуватість” щодо окремих президентських завдань, і багатомісячні затримки з виданням постанов.

Важливий аспект політики пам'яті — це механізми (процедури) реалізації президентських указів та розпоряджень. Навіть у часи широких президентських повноважень Л.Кучми або В.Януковича

видані ними укази з політики пам'яті здебільшого не передбачали в постановчій частині безпосереднього виконання; їх втілення потребувало розроблення й затвердження урядом та обласними держадміністраціями відповідних планів заходів, здійснення яких мусили забезпечувати відомства, державні й комунальні установи і підприємства у рамках наданого їм (або не наданого) бюджетного фінансування.

При цьому самостійних ідеологічних послань або чітко виражених власних пріоритетів, відмінних від президентських, урядові, відомчі та регіональні розпорядження, постанови й накази, як правило, не мали, хоча відмінна від президентської позиція нерідко прозирала в окремих деталях, а ще більше — у рівні активності при виконання цих планів.

Предметом аналізу, отже, мають стати як преамбули президентських актів з політики пам'яті, так і їхні постановчі частини, однак методи аналізу для них мають бути різними. Для преамбул, як найбільш ідеологічно й світоглядно насичених частин документів, доречним є контент-аналіз та аналіз політичної аргументації, що мають виявити тематичні пріоритети президентської політики пам'яті, її ідеологічне (ціннісне, світоглядне) підґрунтя (що проявляється, наприклад, у часто вживаних виразах та понятійних блоках), її декларовані та імпліцитні цілі, а також її основні політичні послання — явні та неявні.

З-поміж методів дослідження політичної аргументації, поширених у практиці аналізу суспільної політики, для розгляду масиву актів політики пам'яті доцільно застосувати підхід, відомий як формат Тулміна-Данна (*Toulmin-Dunn format*) [66]. За цим підходом, текст, що містить політичну аргументацію (тобто виклад та обґрунтування певного політичного рішення, пропонованого чи вже прийнятого) схематично представляється у вигляді кількох смислових блоків (явно присутніх у тексті або ж домислених), пов'язаних логічними та причинно-наслідковими зв'язками.

Основні смислові блоки, задіяні у форматі Тулміна-Данна, такі:

а) **підстава** для прийняття політичного рішення чи пропонованих заходів (опис проблеми, яку вони мають вирішити);

б) **засадничі міркування** (світоглядні настанови, принципи), що є підґрунтям чи спонукою для політичного рішення;

в) **додаткові аргументи** на користь прийняття рішення (релевантні факти чи формальний привід для рішення, чи посилання на чийсь звернення тощо);

г) **мета**, якої має досягти реалізоване рішення (задекларована явно або неявно, чи домислена самим дослідником);

д) **кваліфікатор**, тобто сформульоване в тексті обмеження на реалізацію рішення (посилання на обставини, що можуть цьому завадити);

е) нарешті, **виклад самого рішення**, пропонованого чи прийнятого (у нашому випадку — це постановча частина указу чи розпорядження).

При практичному використанні цього підходу текст аналізованих документів зазвичай представляється у вигляді таблиці, де кожному документу політики відповідає окремий рядок, а кожному смислово блоку його тексту — окрема графа. Таким чином аналізований текст “декомпонується” на кілька фрагментів, чи то явно процитованих, чи то домислених на підставі загального аналізу тексту, як такі, що більш-менш очевидно випливають із тексту або з інших споріднених актів, заяв чи дій того самого суб'єкта політики пам'яті.

Контент-аналіз та аналіз політичної аргументації президентських указів та розпоряджень дозволяють з'ясувати, зокрема:

– якими засадами (міркуваннями) керується влада у своєму ставленні до історичного минулого та у прийнятті рішень з політики пам'яті?

– які саме історичні періоди чи конкретні події української історії вважаються пріоритетними, а які менш значущими, та як оцінюється важливість відзначуваної події;

– яких діячів минулого вважають особливо видатними й гідними вшанування; які оцінки даються їхній діяльності та ролі в історії;

– як і наскільки враховувалися в указах політичні та ресурсні/організаційні обмеження при формулюванні завдань політики пам'яті?

– як враховуються в указах ідеологічні позиції, настанови й інтереси різних суспільних груп, політичних сил, різних регіонів України, чи проявлялися при цьому пріоритети й настанови самих президентів?

Спробуймо проаналізувати за цією схемою указ президента № 793/2005 “Про увічнення пам'яті видатних діячів Української Народної Республіки та Західно-Української Народної Республіки”. Ось його преамбула:

“З метою увічнення пам’яті видатних діячів Української Народної Республіки та Західно-Української Народної Республіки, утвердження в суспільній свідомості об’єктивної оцінки їхньої ролі в історії, забезпечення консолідації української нації, а також у зв’язку з виповненням у 2005–2009 роках ювілейних річниць від дня народження видатних діячів УНР та ЗУНР *постановляю...*”

У форматі Тулміна-Данна вона виглядатиме так (Табл. 1.2):

Таблиця 1.2. Представлення тексту указу в форматі Тулміна-Данна.

Підстава	Пам’ять видатних діячів УНР та ЗУНР потребує увічнення
Мета	(1) Увічнення пам’яті видатних діячів УНР та ЗУНР, (2) утвердження в суспільній свідомості об’єктивної оцінки їхньої ролі в історії, (3) забезпечення консолідації укр. нації
Зasadничі міркування	Є потреба в консолідації української нації; історична роль лідерів УНР і ЗУНР іще потребує об’єктивної оцінки в суспільній свідомості; пам’ять про них потребує увічнення.
Привід	Виповнення у 2005–2009 рр. ювілейних річниць від дня народження видатних діячів УНР і ЗУНР
Дод. аргументи, кваліфікатори	<i>Відсутні</i>
Пропоноване рішення (стилий виклад)	Утворити урядовий оргкомітет; розробити разом із НАНУ План заходів щодо увічнення пам’яті видатних діячів УНР і ЗУНР на 2005–2009 рр., передбачивши: проведення урочистостей, наукових конференцій, спорудження пам’ятників згаданим діячам, видання їхніх творів та наукових праць, тематичні заходи в школах і ВНЗ, присвоєння імен діячів УНР і ЗУНР вулицям і установам, карбування ювілейних монет тощо.

Проведення такої аналітичної операції на всьому масиві актів політики пам’яті та наступний контент-аналіз сукупності висловлювань, віднесених до того самого смислового блоку схеми Тулміна-Данна (наприклад, усіх визначень мети видання указу) дозволить відповісти на поставлені вище запитання.

Зокрема, на підставі цього аналізу ми можемо умовно поділити всі акти державної політики

пам’яті на такі основні групи за цільовою спрямованістю:

1. афірмативні — спрямовані на подальше утвердження в свідомості суспільства уявлень про минуле й оцінок історичних подій та постатей, які вже там сформувалися, не проблематизуючи їх;

2. інноваційні — спрямовані на формування в суспільстві нових уявлень про історичні події та постаті, на підваження (чи хоча б переосмислення) раніше сформованих уявлень;

3. консерваційні — спрямовані на збереження та актуалізацію історико-культурної спадщини;

4. інституційні — створення, реорганізація, ліквідація інституцій, закладів, інших органів у сфері історичної пам’яті, історико-культурної спадщини;

5. ціннісні — утвердження (виховання) в суспільстві певних цінностей (патріотизму, поваги до вітчизняної історії, культури та ін.);

6. регуляторні — прийняття чи скасування нормативних актів, що регулюють діяльність у сфері політики пам’яті та історико-культурної спадщини.

Для ілюстрації застосування аналізу аргументації розглянемо сукупність тих смислових блоків в указах президентів, де визначається мета видання указу. У президента В. Ющенка указів та розпоряджень з політики пам’яті було близько 160, але визначень мети в них — понад 200 (у багатьох указах, як і в представленому таблицею 1.2, задекларовано кілька цілей).

Результати розподілу найчастіше вживаних визначень мети в указах В. Ющенка за п’ятьма описаними вище цільовими групами виглядають так (наведено лише ті формулювання, що зустрічаються більше двох разів):

а) афірмативні визначення мети:

вшанування пам’яті (видатного діяча) — 28 разів;
належне/гідне вшанування пам’яті жертв (Голодоморів, репресій) — 9 разів;

відзначення (ювілею, роковин) — 9 разів;

належне/гідне відзначення (річниці, свята) — 7 разів;

вшанування (увічнення) подвигу — 5 разів;

увічнення пам’яті (видатних діячів) — 5 разів

увічнення пам’яті жертв (Голодоморів, репресій) — 5 разів;

урочисте відзначення (річниць релігійного характеру) — 3 рази;

б) інноваційні визначення мети:

відновлення національної пам'яті — 8 разів;
 відновлення історичної справедливості/правди — 5 разів;

привернення/посилення уваги суспільства до героїчних (трагічних) сторінок історії України — 4 рази;

утвердження в суспільній свідомості об'єктивної оцінки події/діяча — 3 рази;

відродження/розвиток історичних, культурних традицій — 3 рази;

заохочення об'єктивного вивчення історії України — 3 рази;

в) ціннісні визначення мети:

виховання поваги до історичного минулого укр. народу — 6 разів;

виховання патріотизму — 5 разів;

консолідація української нації (суспільства) — 5 разів;

національне примирення та взаєморозуміння — 3 рази;

виховання шанобливого ставлення до історії своєї держави — 3 рази;

утвердження нетерпимості до будь-яких проявів насильства — 3 рази;

г) консерваційні визначення мети:

популяризація культурної спадщини (пам'яток, української культури, спадщини видатного діяча) — 14 разів;

збереження культурної спадщини (національного надбання, історико-культурних об'єктів, пам'яток) — 11 разів;

відродження пам'ятки (спадщини) — 7 разів

розвиток (розбудова) заповідника (культурної спадщини, музейної справи, інфраструктури) — 5 разів;

збереження та примноження народних (історичних) традицій — 4 рази;

забезпечення вивчення культурної спадщини — 4 рази;

д) визначення мети інституційного/організаційного характеру:

забезпечення належної організації (проведення) заходів — 8 разів;

забезпечення належних умов для роботи закладу (розвитку мистецтва) — 5 разів;

надання закладу статусу національного — 5 разів.

Помітно різняться задекларовані **визначення**

мети в президентських указах В. Януковича. По-перше, їх значно менше, адже й указів з політики пам'яті В. Янукович видав лише 32, тож частота вживання окремих формулювань не перевищує двох. По-друге, в цих указах явно домінували афірмативне спрямування та тематики "Великої Вітчизняної війни". Ось результати аналізу:

а) афірмативні визначення мети:

"увічнення безсмертного подвигу народу у Вел. Вітч. війні" — 2 рази;

"вшанування пам'яті полеглих у боротьбі за свободу [і незалежність] Батьківщини" — 2 рази;

"гідне вшанування пам'яті жертв" — 2 рази;

"вшанування пам'яті видатного /геніального" [діяча] — 2 рази;

"відзначення" (ювілеїв) — 2 рази;

"сприяння належній організації та проведенню заходів" — 2 рази;

б) інноваційні визначення:

"привернення уваги українського суспільства до трагедії жертв нацистських переслідувань та збереження їх пам'яті";

"привернення уваги суспільства та світової спільноти до проблем подолання наслідків Чорнобильської катастрофи";

в) підтримка, виховання в суспільстві певних цінностей:

"збереження традицій шанобливого ставлення до людей старшого покоління" ...до ветеранів війни" — 2 рази;

"виховання в українському суспільстві шанобливого ставлення до подвигу й жертвовності попередніх поколінь";

"виховання у молоді почуття **патріотизму**, поваги до учасників війни";

г) консерваційні визначення:

"сприяння збереженню пам'ятки (ансамблю пам'яток)" — 2 рази;

"підтримка заходів із вивчення і популяризації спадщини Великого Кобзаря в Україні та за її межами";

"сприяння вивченню та популяризації кінематографічної, літературної, публіцистичної спадщини (О. Довженка);

"популяризація культурних традицій регіонів України";

д) цілі інституційного характеру:

"оптимізація системи центральних органів викон. влади, усунення дублювання їх повноважень,

скорочення чисельності апарату та витрат..., підвищення ефективності державного управління”;

“впорядкування відзначення в Україні пам’ятних дат і професійних свят” (указ, яким скасовано День Свободи, а натомість встановлено чи перейменовано кілька професійних свят).

Наступними етапами дослідження є аналіз практичного втілення актів політики, а також оцінювання результатів реалізації державної політики пам’яті певного періоду в цілому. Для цього, ясна річ, мало самих лише текстів указів, розпоряджень та планів заходів, прийнятих на їх виконання. Слід опрацювати великий масив інформації з різних джерел (від відомчих звітів та матеріалів аудиторських органів — до повідомлень різноманітних ЗМІ) щодо їх реального втілення (чи невтління) та щодо реакції на державну політику та її наслідки у різних зацікавлених групах суспільства.

При оцінюванні результатів реалізації державної політики доцільно застосувати так званий стандартний набір критеріїв оцінювання суспільної політики¹⁴, що включає такі критерії:

політична здійсненність — спроможність забезпечити ухвалення необхідних рішень політичними інститутами — парламентом, урядом, місцевими радами та держадміністраціями (приклади ініціатив з низькою політичною здійсненністю: польсько-український компроміс щодо відновлення львівського “Цвинтаря Орлят”, міжнародне визнання Голодомору 1932–1933 рр. геноцидом; встановлення кримінальної відповідальності за заперечення Голодомору; спорудження пам’ятника І. Мазепі в Полтаві у 2009 р.);

організаційна здійсненність — спроможність (фінансова, кадрова, адміністративна, технічна) забезпечити практичну реалізацію організаційних складників прийнятого рішення (приклади ініціатив з низькою організаційною здійсненністю: створення комплексу “Мистецький Арсенал” (згідно з проектом); академічне видання творів І. Я. Франка у 100 томах; спорудження Меморіалу пам’яті спалених фашистами українських сіл у м. Корюківці);

результативність — ступінь формального

досягнення поставленої мети, виконання явно поставленого завдання (приклади **результативних ініціатив** у політиці пам’яті: спільне офіційне відкриття президентами України й Польщі “Цвинтаря Орлят” у Львові у 2005 р., відновлення Батурицької цитаделі й палацу гетьмана К. Розумовського; визнання Верховною Радою Голодомору 1932–1933 років геноцидом; видання “Національної книги пам’яті” у 2008 р.; приклади **нерезультативних ініціатив**: більшість президентських рішень про спорудження пам’ятників; значна частина ініційованих президентами видавничих проектів; демонтаж пам’ятників радянським діячам у 2008–2009);

ефективність — співвідношення між досягнутим результатом і витраченими на це зусиллями (ресурсами) й супутними втратами (приклади сумнівної ефективності проектів у політиці пам’яті, з огляду на значні супутні втрати або витрати: кампанія за визнання світовою спільнотою Голодомору 1932–1933 рр. геноцидом українського народу, що мала лише частковий успіх, але сприяла погіршенню стосунків із Росією; грандіозний задум комплексу “Мистецький Арсенал”, що потребував чималих витрат і не був завершений);

збалансованість (equity) — рівень врахування інтересів основних зацікавлених дієвців у прийнятому/втленому рішенні (приклади погано збалансованих ініціатив у політиці пам’яті: офіційне відзначення річниці Переяславської ради і створення ВЛКСМ; міжурядова польсько-українська угода 2001 р. щодо “Цвинтаря Орлят”; спроби примирення ветеранів УПА та Червоної Армії; присвоєння звання Героя України Р. Шухевичу і С. Бандері).

Картина, що вимальовується внаслідок такого дослідження, не відображає якусь елітну інженерію, що продукує вигідні для влади суспільні уявлення про минуле, а показує державну політику пам’яті як один, хай і ключовий елемент складного й суперечливого процесу трансформації культури пам’яті в Україні, котрий, у свою чергу, є лише одним із складників ширшого процесу суспільно-політичної та культурної трансформації українського суспільства.

Примітки:

1. Трактуючи історичну пам'яті суспільства (нації) як "мінімального набору ключових образів" можна порівняти зі зведенням української кухні до борщу та вареників, тоді висновки про що кухню впливатимуть із вражень від цих страв, що їх на Заході "знають" як *Russian borshst, Polish pierogi*.
2. Я.Грицак тлумачить це так: "стан, у якому перебувала історична пам'яті суспільства радянської України на момент розпаду СРСР ...можна оцінити двома словами: національна амнезія" (с. 231).
3. Ці соціологічні дані варто порівняти з даними опитування про "найзначніші досягнення Росії, якими можна пишатися", наведеними в праці І.Савельєвої й А.Полтавса [47]. Такими досягненнями у 2003 році виявилися: "Перемога у Вел. Вітч. війні (35%), досягнення космонавтики (11%), досягнення науки і техніки (9%), культури і мистецтва (5%), державна могутність за Петра I (16%), великі військові перемоги (8%), політ Юрія Гагаріна (8%), досягнення у спорті (2%)" [47, с. 469].
4. Як приклади заангажованості протилежної ідеологічної орієнтації можна назвати, з одного боку: Юзю Обсерватор. Львівські observaciji. Свято з-під батога. // Поступ — 20–25.04.2002 — № 86 (945), с.10; з іншого — колонку "Истории от Олеса Бузины" в газеті "Сегодня".
5. Наприклад, С.Набок вважає, що президенти України видають не лише укази, а й постанови; що у більшості президентських актів про відзначення річниць та ювілеїв не використовуються терміни "святкування", "відзначення" та "вшанування", тоді як насправді не було жодного "ювілейного" указу чи розпорядження, у тексті якого не вживається хоча б один із цих термінів.
6. Огляд типів і моделей культурної політики у різних країнах — див., напр. [11, с. 57–132].
7. Можливо, через незручність цього прикладу для своїх аналітичних конструкцій Г.Касьянов у книжці "Danse macabre" (2010) наполегливо доводив іноземне (діаспорне) походження "культурного конструкту Голодомору".
8. Стилий опис основних наукових моделей процесу суспільної політики — див. [42, с. 38–47].
9. "Політичний конфлікт — це зіткнення, протиборство політичних суб'єктів, обумовлене протилежністю їх політичних інтересів, цінностей, цілей, поглядів, у ході якого кожен прагне досягнути такої мети, що виключає цілі іншого" [28, с. 78].
10. Можна, ясна річ, передбачити, що конкретний захід влади підтримають ті, хто поділяє її ставлення до вшанованої цим заходом історичної події, а не підтримають ті, хто його не поділяє, але це важко вважати повноцінним прогнозом наслідків.
11. Див., наприклад, суміш національної та радянської міфології й агіографії, Божого промыслу й стахановського руху в доповіді голови Верховної Ради О.Ткаченка на урочистому засіданні з нагоди 7-річчя Незалежності України: "В історію України вписані золотими літерами Великий Кобзар і Великий Каменяр, мислителі й державники Михайло Драгоманов і Михайло Грушевський. Наш народ по праву пишається знатними робітниками Олексієм Стахановим і Петром Кривоносом, хліборобами від Бога Макаром Посмітним і Марією Демченко, відомими ученими Євгеном Патонем і Віктором Глушковым..." [53, с.2].
12. Тут і далі в постанові — нерозрізнення України та СРСР.
13. Евфемізм, ужитий тут замість звичайного в радянські часи "та Комуністичною партією".
14. Опис цього стандартного підходу [36, с. 218].

Література / References:

1. *Assman A. Prostory spohadu. Formy ta transformatsiyi kul'turnoyi pam'yati.* / Per. z nim. — K.: Nika-Tsentr, 2012 — 440 s.
2. *Assman Ya. Kul'turnaya pamyat': pys'mo, pamyat' o proshlom i politycheskaya ydentichnost' v vysokikh kul'turakh drevnosti.* — M., 2004.
3. *Vedmid' L. Postat' V'yacheslava Chornovola u svitli ofitsiyanoi polityky vshanutannya pam'yati* // Національна та історична пам'яті: Зб. наук. праць. — К.: НВЦ "Пріоритети", 2012. — Вип. 4. — С. 243–251.
4. *Verstuyk V., Skal's'kyy V. Ukrain'ska revolyutsiya 1917–1921 rr. u politytsi formuvannya natsional'noyi pam'yati v 2007–2010 rr.* // Problemy vuvchennya istoriyi Ukrain'skoyi revolyutsiyi 1917–1921 r. Zb. nauk. statey. Vypusk 5. — K.: Ins-t istoriyi Ukrainy NANU. — 2010. — С. 5–23.
5. *Viyiny pam'yatey ta polityka prymyrennya:* Zb. nauk. praць / Za red. V. F. Soldatenka. — K.: DP "NBVC "Prіoriteti", 2013.
6. *Voznyak T. Navishcho Baturyn?* // Ukrain'skyy tyzhden' — 2009. — № 4 (65) — С. 2.
7. *Hrynevych L. Posthenotsydne bezpamyatstvo.* // Krytyka, chyslo 4 (126) — 2008 — С. 5–7.
8. *Hrytsak Ya. Istoryia v osobakh: do formuvannya i storychnoyi pam'yati v Ukraini, 1991–2011* — у кн.: *Kul'tura i storychnoyi pam'yati: svropeyskyy ta ukrain'skyy dosvid* (За заг. ред. Ю.Шаповала) — К.: ІПЕНД, 2013. — С. 231–250.
9. *Hrytsak Ya. Reabilitatsiya Hrushevs'koho y lehitymatsiya nomenklatury* // Den' — № 12 — 20 zhovtnya 1996 r.
10. *Grytsenko O. Pam'yat' mistsevoho vyrobnytstva. Transformatsiya symvolichnoho prostoru ta kul'tury pam'yati v malikh mistakh Ukrainy.* — K.: "KIS", 2014 — 352 s.
11. *Grytsenko O. Kul'tura i vlada. Teoriya i praktyka kul'turnoyi polityky v suchasnomu sviti.* — K.: UTKD, 2000.
12. *Grytsenko O., Honcharenko N. Shevchenkiv's'kyy yuviley: mayzhe yak za*
1. *Assman A. Prostory spohadu. Formy ta transformatsiyi kul'turnoyi pam'yati.* / Per. z nim. — K.: Nika-Tsentr, 2012 — 440 s.
2. *Assman Ya. Kul'turnaya pamyat': pys'mo, pamyat' o proshlom y polytycheskaya ydentichnost' v vysokikh kul'turakh drevnosti.* — M., 2004.
3. *Vedmid' L. Postat' V'yacheslava Chornovola u svitli ofitsiyanoi polityky vshanutannya pam'yati* // Natsional'na ta i storychna pam'yati: Zb. nauk. praць. — K.: NVTs "Prіoriteti", 2012. — Vyp. 4. — С. 243–251.
4. *Verstuyk V., Skal's'kyy V. Ukrain'ska revolyutsiya 1917–1921 rr. u politytsi formuvannya natsional'noyi pam'yati v 2007–2010 rr.* // Problemy vuvchennya istoriyi Ukrain'skoyi revolyutsiyi 1917–1921 r. Zb. nauk. statey. Vypusk 5. — K.: Ins-t istoriyi Ukrainy NANU. — 2010. — С. 5–23.
5. *Viyiny pam'yatey ta polityka prymyrennya:* Zb. nauk. praць / Za red. V. F. Soldatenka. — K.: DP "NBVC "Prіoriteti", 2013.
6. *Voznyak T. Navishcho Baturyn?* // Ukrain'skyy tyzhden' — 2009. — № 4 (65) — С. 2.
7. *Hrynevych L. Posthenotsydne bezpamyatstvo.* // Krytyka, chyslo 4 (126) — 2008 — С. 5–7.
8. *Hrytsak Ya. Istoryia v osobakh: do formuvannya i storychnoyi pam'yati v Ukraini, 1991–2011* — у кн.: *Kul'tura i storychnoyi pam'yati: svropeys'kyy ta ukrain'skyy dosvid* (За заг. ред. Ю.Шаповала) — К.: ІПЕНД, 2013. — С. 231–250.
9. *Hrytsak Ya. Reabilitatsiya Hrushevs'koho y lehitymatsiya nomenklatury* // Den' — № 12 — 20 zhovtnya 1996 r.
10. *Hrytsenko O. Pam'yat' mistsevoho vyrobnytstva. Transformatsiya symvolichnoho prostoru ta kul'tury pam'yati v malikh mistakh Ukrainy.* — K.: "KIS", 2014 — 352 s.
11. *Hrytsenko O. Kul'tura i vlada. Teoriya i praktyka kul'turnoyi polityky v suchasnomu sviti.* — K.: UTKD, 2000.
12. *Hrytsenko O., Honcharenko N. Shevchenkiv's'kyy yuviley: mayzhe yak*

- вжди, тільки скромніше // Критика, число 3-4 (209-210) — 2014. — С. 10-19.
13. *Єкельчик С.* Імперія пам'яті. Російсько-українські стосунки в радянській історичній уяві. — К.: Критика, 2008 — 304 с.
14. *Журженко Т.* Геополітика пам'яті: Про погляди на своє недалеке історичне минуле у посткомуністичних країнах // Критика, число 3-4. — 2009 — С. 12-15.
15. *Журженко Т.* Вшановуючи голод як геноцид: суперечливі значення меморіалів жертвам Голодомору. // Україна модерна, 28.11.2015. — Режим доступу: <http://uamoderna.com/md/zhurzenko-holodomor-memorials>
16. *Зайцев О.* Скільки історій у Кліо? // Критика, число 3-4 — 2009 — С. 8-11.
17. *Зашкільняк Л.* Історія "своя" й історія "чужа" / Критика, № 9-10 (143-144), вересень-жовтень 2009. — С. 24-27
18. *Зашкільняк Л.* Залежна від політиків. Історична політика держави Україна ніколи не ґрунтувалася на виключно українських підходах. // Український тиждень, 2010, № 25-25 (138-139), С. 40-41.
19. *Зерній Ю.* Історична пам'ять як об'єкт державної політики. // Стратегічні пріоритети. — 2007 — № 1 — С. 71-76.
20. *Зерній Ю.* Державна політика пам'яті в Україні: становлення та сучасний стан // Стратегічні пріоритети — 2008 — № 3 (8) — С. 41-51.
21. *Зерній Ю. О.* Як суспільства пам'ятають. Властивості та механізми функціонування історичної пам'яті. // Стратегічні пріоритети — 2008 — № 4(9) — С. 35-43.
22. *Касьянов Г. В.* "Националізація" історії: нормативна історіографія, канон та їхні суперники (Україна 1990-х) // Українська історіографія на зламі ХХ і ХХІ століть: здобутки і проблеми / За ред. Л.Зашкільняка. — Львів: Львівський нац. університет ім. І.Я. Франка, 2004. — С. 57-73.
23. *Касьянов Г.* Danse Macabre. Голод 1932-1933 років у політиці, масовій свідомості та історіографії. / Ін-т історії України НАНУ. — К.: Наш час, 2010.
24. *Касьянов Г., Толочко О.* Національні історії та сучасна історіографія: виклики й небезпеки при написанні нової історії України // Укр. іст. журнал — 2012 — № 6 (507) — С. 4-24.
25. *Касьянов Г.* К десятилетію Украинского института национальной памяти (2006-2016). — 14.01.2016 — Режим доступу: <http://historians.in.ua/index.php/en/dyskusiya/1755-georgij-kas-yanov-k-desyatiletiiyu-ukrainskogo-instituta-natsional-noj-pamyati-2006-2016>.
26. *Киридон А. М.* "Війни пам'ятей" і моделі примирення: інтерпретація поняття // Війни пам'ятей та політика примирення: Зб. наук. праць / За заг. ред. В. Ф. Солдатенка. — К.: ДП "НВЦ "Пріоритети", 2013. — С. 27-37.
27. *Кондрашин В. В.* Голод 1932-1933 годов — трагедия российской деревни. — М., 2008.
28. Конфліктологія: навчальний посібник / Л. Герасіна, М. Требін, В. Воднік та ін. — Х.: Право, 2012,— 128 с.
29. *Кулик В.* Націоналістичне проти радянського: історична пам'ять у незалежній Україні. — Режим доступу: <http://historians.in.ua/index.php/en/istoriya-i-pamyat-vazhki-pitannya/379-volodymyr-kulyk-natsionalistychneprotyradianskoho-istorychna-pamiat-u-nezalezhnii-ukraini>.
30. *Кульчицький С.* До 350-річчя Переяславської Ради: геополітичні уроки Тузли // Дзеркало тижня, 16.01.2004 — Режим доступу: http://gazeta.dt.ua/SOCIETY/do_350-ichchya_pereyaslavskoyi_radi_geopolitichni_uroki_tuzli.html.
31. *Кульчицький С.* Нищення заради порятунку. // Критика, число 3 (125), 2008, С. 15-17.
32. *Мицук Ю.* To хто ж фальсифікує історію? / Просвіта, 12.08.2002 р. — Режим доступу: http://ukrlife.org/main/prosvita/m_falsh.htm
33. *Мицук Ю.* Нове чи призабуте старе? / Дзеркало тижня, 7 лютого 2009 р.
34. *Набок С.* Держава і політика пам'яті: Досвід чотирьох Президентів України. // Культура історичної пам'яті: європейський та український досвід (за заг. ред. Ю.Шаповала) — К.: ІПЕНД, 2013. — С. 251-273.
35. *Огієнко В. І.* "Два в одному: "храм" і "етнографічний музей" в репрезентації Меморіального комплексу пам'яті жертв Голодомору" // Історична наука, історична пам'ять і національна свідомість модерної доби України, Білорусі та Польщі: Наукова колективна праця. — Черкаси: Вертикаль, 2011.
36. *Пал, Лесли А.* Аналіз державної політики / Пер. з англ. — К.: Основи, 1999 — 418 с.
- завhdy, til'ky skromnishe // Krytyka, chyslo 3-4 (209-210) — 2014. — S. 10-19.
13. *Yekel'chik S.* Imperiya pam'yati. Rosiys'ko-ukrayyns'ki stosunky v radyans'kyi istorychniy uyavi. — K.: Krytyka, 2008 — 304 s.
14. *Zhurzhenko T.* Heopolityka pam'yati: Pro pohlyady na svoje nedaleke istorychne mynule u postkomunistychnykh krayinakh // Krytyka, chyslo 3-4. — 2009 — S. 12-15.
15. *Zhurzhenko T.* Vshanovuyuchy holod yak henotsyd: superechlyvi znachennya memorialiv zhertvam Holodomoru. // Ukrayina moderna, 28.11.2015. — Rezhym dostupu: <http://uamoderna.com/md/zhurzenko-holodomor-memorials>
16. *Zaytsev O.* Skil'ky istoriy u Klio? // Krytyka, chyslo 3-4 — 2009 — S. 8-11.
17. *Zashkil'nyak L.* Istoriya 'svoya' y istoriya 'chuzha' / Krytyka, № 9-10 (143-144), veresen'-zhovten' 2009. — S. 24-27
18. *Zashkil'nyak L.* Zalezna vid politykiv. Istorychna polityka derzhavy Ukrayina nikoly ne gruntuvalasya na vyklyuchno ukrayyns'kykh pidkhodakh. // Ukrayyns'ky tyzhden', 2010, № 25-25 (138-139), S. 40-41.
19. *Zerniy Yu.* Istorychna pam'yat' yak ob'yekt derzhavnoyi polityky. // Stratehichni priorytety. — 2007 — № 1 — S. 71-76.
20. *Zerniy Yu.* Derzhavna polityka pam'yati v Ukrayini: stanovlennya ta suchasnyy stan // Stratehichni priorytety — 2008 — № 3 (8) — S. 41-51.
21. *Zerniy Yu. O.* Yak suspil'stva pam'yatayut'. Vlastyivosti ta mekhanizmy funktsionuvannya istorychnoyi pam'yati. // Stratehichni priorytety — 2008 — № 4(9) — S. 35-43.
22. *Kas'yanov H. V.* 'Natsionalizatsiya' istoriyi: normatyvna istoriohrafiya, kanon ta yikhni superyky (Ukrayina 1990-kh) // Ukrayyns'ka istoriohrafiya na zlami KhKh i KhKhI stolit': zdobutky i problemy / Za red. L.Zashkil'nyaka. — L'viv: L'vivs'kyy nats. universytet im. I.Ya. Franka, 2004. — S. 57-73.
23. *Kas'yanov H.* Danse Macabre. Holod 1932-1933 rokiv u politytsi, masoviyi svidomosti ta istoriohrafiyi. / In-t istoriyi Ukrayiny NANU. — K.: Nash chas, 2010.
24. *Kas'yanov H., Tolochko O.* Natsional'ni istoriyi ta suchasna istoriohrafiya: vyklyky y nebezpeky pry napsanni novoyi istoriyi Ukrayiny // Ukr. ist. zhurnal — 2012 — № 6 (507) — S.4-24.
25. *Kas'yanov H.* K desyatyletyu Ukraynskoho nystytuta natsyonal'noy pamyaty (2006-2016). — 14.01.2016 — Rezhym dostupu: <http://historians.in.ua/index.php/en/dyskusiya/1755-georgij-kas-yanov-k-desyatiletiiyu-ukrainskogo-instituta-natsional-noj-pamyati-2006-2016>.
26. *Kyrydon A. M.* 'Vyiny pam'yatey' i modeli prymyrennya: interpretatsiya ponyat' // Vyiny pam'yatey ta polityka prymyrennya: Zb. nauk. prats' / Za zah. red. V. F. Soldatenka. — K.: DP 'NVTs 'Priorytety', 2013. — S. 27-37.
27. *Kondrashyn V. V.* Holod 1932-1933 hodov — trahedyya rossyyskoy derevny. — M., 2008.
28. Konfliktolohiya: navchal'nyy posibnyk / L. Herasina, M. Trebin, V. Vodnik ta in. — Kh.: Pravo, 2012,— 128 s.
29. *Kulyk V.* Natsionalistychneprotyradyans'koho: istorychna pam'yat' u nezalezhniiUkrayini.—Rezhymdostupu:<http://historians.in.ua/index.php/en/istoriya-i-pamyat-vazhki-pitannya/379-volodymyr-kulyk-natsionalistychneprotyradianskoho-istorychna-pamiat-u-nezalezhnii-ukraini>.
30. *Kul'chyt's'kyi S.* Do 350-richchya Pereyaslavs'koyi Rady: heopolitychni uroky Tuzly // Dzerkalo tyzhnya, 16.01.2004 — Rezhym dostupu: http://gazeta.dt.ua/SOCIETY/do_350-ichchya_pereyaslavskoyi_radi_geopolitichni_uroki_tuzli.html.
31. *Kul'chyt's'kyi S.* Nyshchennya zarady poryatunku. // Krytyka, chyslo 3 (125), 2008, S. 15-17.
32. *Mytsyk Yu.* To khto zh fal'syfikuye istoriyu? / Prosvita, 12.08.2002 r. — Rezhym dostupu: http://ukrlife.org/main/prosvita/m_falsh.htm
33. *Mytsyk Yu.* Nove chy pryzabute stare? / Dzerkalo tyzhnya, 7 lyutoho 2009 r.
34. *Nabok S.* Derzhava i polityka pam'yati: Dosvid chotyry'okh Prezydentiv Ukrayiny. // Kul'tura istorychnoyi pam'yati: yevropeys'kyi ta ukrayyns'kyi dosvid (za zah. red. Yu.Shapovala) — K.: IPIEND, 2013. — S. 251-273.
35. *Ohiyenko V. I.* "Dva v odnomu: "khram" i "etnohrafichnyy muzey" v reprezentatsiyi Memorial'noho kompleksu pam'yati zhertv Holodomoru" // Istorychna nauka, istorychna pam'yat' i natsional'na svidomist' modernoyi doby Ukrayiny, Bilorusi ta Pol'shchi: Naukova kolektyvna pratsya. — Cherkasy: Vertykal', 2011.
36. *Pal, Lesli A.* Analiz derzhavnoyi polityky / Per. z anhl. — K.: Osnovy, 1999 — 418 s.

37. Панченко В. Тест від Івана Мазепи. Чому держава провалила іспит із відзначення 300-річчя українсько-шведського союзу й Полтавської битви // Укр. тиждень, № 40, 2009 — С. 40–42.
38. Панченко В. Братство Януковича. Влада провалює підготовку до відзначення 200-річчя від дня народження Тараса Шевченка — Український тиждень, № 12 (280), 21 березня 2013. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: tyzhden.ua/Society/75224.
39. Портнов А. Історії для домашнього вжитку. — К.: Критика, 2013. — 342 с.
40. Портнов А. Управління с историей по-украински. // Ab Imperio — 2007, № 3 — С. 93-138.
41. Портнов А. “Родина-мать” vs. Степан Бандера. Екскурсія по избранним пам’ятникам Второй мировой войны в современной Украине. // [електр. ресурс] — режим доступу: www.strana-oz.ru/?numid=468&article=1732
42. Романов В., Рудік О., Брус Т. Вступ до аналізу політики. — К.: “Основи”, 2001.
43. Рябчук М. Дві України: реальні межі, віртуальні війни. — К.: Критика, 2003.
44. Рябчук М. Щербинський forever. 1. Знакування політичного простору. // Критика, 2003, число 67, С. 4–9.
45. Рябчук М. Культура пам’яті та політика забуття. // Критика, число 99-100, січень-лютий 2006. — С. 18–20.
46. Рябчук М. Потьомкінський ювілей, або ще раз про амністію й амнезію. / М.Рябчук. Зона відчуження — К.: Критика, 2004 — С. 196–206.
47. Савельєва І., Полятев А. Знання о прошлом: теория и история. — В 2 т. — СПб: Наука, 2003.
48. Серєда В. “Історія вчить”: історичний дискурс в офіційних промовах Президента України Л. Кучми // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства: 36. наук. праць. — Харків, 2005. — С. 318–323.
49. Симоненко І. Особливості структури історичної пам’яті українського народу та шляхи формування національного історичного нарративу // Стратегічні пріоритети — № 1(10) — 2009. — С. 51–61.
50. Солдатенко В. Український інститут національної пам’яті сьогодні (Звіт УІНП за 2011–2014 рр.) // УІНП. — Режим доступу: www.memoiry.gov.ua:8080/ua/
51. Солдатенко В., Ведєнєв Д. Як не розчинитися у глобалізованому світі: проблеми наукового забезпечення формування політики національної пам’яті в Україні // Україна дипломатична. — 2012. — Вип. XIII. — С. 687–715.
52. Страсти за Бандерою: статті та есеї / Упор.: Тарік С. Амар, І. Білинський, Я. Грицак. — К.: Грані-Т, 2010. — 400 с.
53. Ткаченко О. Держава сильна підтримкою народу. Доповідь Голови Верховної Ради України Олександра Ткаченка на урочистих зборах, присвячених 7-й річниці незалежності України 23.08.1998 р. // Голос України, № 162 (1912), 26 серпня 1998 р.
54. Україна в 2005–2009 рр.: стратегічні оцінки. Експертна доповідь. — К.: НІСД, 2009.
55. Україна в 2007 році: внутрішнє й зовнішнє становище та перспективи розвитку. Експертна доповідь. — К.: НІСД, 2007 — С. 234, 237.
56. Шаповал Ю. Вступ. — у кн.: Культура історичної пам’яті: європейський та український досвід (за загальн. ред. Ю. Шаповала) — К.: ІПЕНД, 2013. — С. 5–18.
57. Шаповал Ю. І. Історична пам’ять про Голодомор: втрачена і віднайдена // Культура історичної пам’яті: європейський та український досвід (за ред. Ю.Шаповала) — К.: ІПЕНД, 2013. — С. 142–166.
58. Шаповал Ю. Роман Шухевич і політика пам’яті в сучасній Україні // Дзеркало тижня, № 24, 23–29.06.2007 р.
59. Яковенко Н. Вшанування Грушевського — підсвідома спроба захиститися від майбутнього // День, № 21. — 20 листопада 1996 р. — С. 4.
60. Яковенко Н. Про “історичну пам’ять” та “історичні традиції” українців. // У кн.: Напередодні. Україна на рубежі тисячоліть. Експертні оцінки. (Ред. В. Рубан, Л. Фінберг, В. Ляченко). — Кієв: Фонд “Український вимір”, 2000. — 176 с. — С. 6–19.
61. Assmann, J. Collective Memory and Cultural Identity // New German Critique, No 65, 1995.
62. Assmann, J. Das kulturelle Gedächtnis. Schrift, Erinnerung und politi-
37. Panchenko V. Test vid Ivana Mazepy. Chomu derzhava provalyla ispyt iz vidznachennya 300-richchya ukrayins’ko-shvedsk’oho soyuzu y Poltavsk’oyi bitvy // Ukr. tyzhden’, № 40, 2009 — С. 40–42.
38. Panchenko V. Brat-stvo Yanukovycha. Vlada provalyuye pidgotovku do vidznachennya 200-richchya vid dnya narodzhennya Tarasa Shevchenka — Ukrayins’kyy tyzhden’, № 12 (280), 21 bereznya 2013. [Elektronnyy resurs]. — Rezhym dostupu: tyzhden.ua/Society/75224.
39. Portnov A. Istoriyi dlya domashn’oho vzhytku. — K.: Krytyka, 2013. — 342 s.
40. Portnov A. Uprazhnenyya s ystoriyey po-ukraynysky. // Ab Imperio — 2007, № 3 — S. 93-138.
41. Portnov A. ‘Rodyna-mat’ vs. Stepan Bandera. Ekskursyya po yzbrannym pamyatnykam Vtoroy myrovoy voyny v srovennoy Ukrainy. // [elektr. resurs] — rezhym dostupu: www.strana-oz.ru/?numid=468&article=1732
42. Romanov V., Rudik O., Brus T. Vstup do analizu polityky. — K.: ‘Osnovy’, 2001.
43. Ryabchuk M. Dvi Ukrayiny: real’ni mezhi, virtual’ni viyny. — K.: Krytyka, 2003.
44. Ryabchuk M. Shcherbyts’kyy forever. 1. Znakuvannya politychnoho prostoru. // Krytyka, 2003, chyslo 67, S. 4–9.
45. Ryabchuk M. Kul’tura pam’yati ta polityka zabuttya. // Krytyka, chyslo 99-100, sichen’-lyutyu 2006. — S. 18–20.
46. Ryabchuk M. Pot’omkins’kyy yuviley, abo shche raz pro amnistiyu y amneziyu. / M.Ryabchuk. Zona vidchuzhennya — K.: Krytyka, 2004 — S. 196–206.
47. Savel’eva Y., Poletaev A. Znanye o proshlom: teoriya y ystoriya. — V 2 t. — Spb: Nauka, 2003.
48. Sereda V. ‘Istoriya vchyt’’: istorychnyy dyskurs v ofitsiynykh promovakh Prezydenta Ukrayiny L. Kuchmy // Metodolohiya, teoriya ta praktyka sotsiolohichnoho analizu suchasnoho suspil’stva: Zb. nauk. prats’. — Kharkiv, 2005. — S. 318–323.
49. Symonenko I. Osoblyvosti struktury istorychnoyi pam’yati ukrayins’koho narodu ta shlyakhy formuvannya natsional’noho istorychnoho naratyvu // Stratehichni priorytety — № 1(10) — 2009. — S. 51–61.
50. Soldatenko V. Ukrayins’kyy instytut natsional’noyi pam’yati s’ohodni (Zvit UINP za 2011–2014 rr.) // UINP. — Rezhym dostupu: www.memory.gov.ua:8080/ua/
51. Soldatenko V., Iyedyenyeyev D. Yak ne rozchynytysya u hlobalizovanomu sviti: problemy naukovoho zabezpechennya formuvannya polityky natsional’noyi pam’yati v Ukrayini // Ukrayina dyplomatychna. — 2012. — Vyp. KhIII. — S. 687–715.
52. Strasti za Banderoyu: statyi ta eseyi / Upor.: Tarik S. Amar, I. Bilyns’kyy, Ya. Hrytsak. — K.: Hrani-T, 2010. — 400 s.
53. Tkachenko O. Derzhava syl’na pidtrymkoyu narodu. Dopovid’ Holovy Verkhovnoyi Rady Ukrayiny Oleksandra Tkachenka na urochystykh zborakh, prysvyachenykh 7-y richnytsi nezalezhnosti Ukrayiny 23.08.1998 r. // Holos Ukrayiny, № 162 (1912), 26 serpnya 1998 r.
54. Ukrayina v 2005–2009 rr.: stratehichni otsinky. Ekspertna dopovid’. — K.: NISD, 2009.
55. Ukrayina v 2007 rotsi: vntrishnye y zovnishnye stanovyshe ta perspektyvy rozvytku. Ekspertna dopovid’. — K.: NISD, 2007 — S. 234, 237.
56. Shapoval Yu. Vstup. — u kn.: Kul’tura istorychnoyi pam’yati: yevropeys’kyy ta ukrayins’kyy dosvid (za zahal’n. red. Yu. Shapoval) — K.: IPIEND, 2013. — S. 5–18.
57. Shapoval Yu. I. Istorychna pam’yat’ pro Holodomor: vtrata i vidnaydennya // Kul’tura istorychnoyi pam’yati: yevropeys’kyy ta ukrayins’kyy dosvid (za red. Yu.Shapoval) — K.: IPIEND, 2013. — S. 142–166.
58. Shapoval Yu. Roman Shukhevych i polityka pam’yati v suchasniy Ukrayini // Dzerkalo tyzhnya, № 24, 23–29.06.2007 r.
59. Yakovenko N. Vshanuvannya Hrushevs’koho — pidsvidoma sprobа zakhystytysya vid maybutn’oho // Den’, № 21. — 20 lystopada 1996 r. — S. 4.
60. Yakovenko N. Pro ‘istorychnu pam’yat’ ta ‘istorychni tradytsiyi’ ukrayintiv. // U kn.: Naperedodni. Ukrayina na rubezhi tysyacholit’. Ekspertni otsinky. (Red. V. Ruban, L. Finberh, V.II’chenko). — Kykhv: Fond ‘Ukrayins’kyy vymir’, 2000. — 176 s. — S. 6–19.
61. Assmann, J. Collective Memory and Cultural Identity // New German Critique, No 65, 1995.
62. Assmann, J. Das kulturelle Gedächtnis. Schrift, Erinnerung und politi-

sche Identität in frühen Hochkulturen. — München: Beck Verlag, 1992.
 63. *Cannadine, D.* War and Death, Grief and Monuments in Modern Britain. / *Mirrors of Mortality*. London, 1981.
 64. *Connerton P.* How Modernity Forgets. — Cambridge University Press, 2009.
 65. *Dery, D.* Problem Definition in Policy Analysis. — Lawrence Univ. Press of Kansas, 1984.
 66. Gasper, Des. Structures and Meanings: A way to introduce argumentation analysis in policy studies — ISS Working Paper 317. — Budapest, May 2000.
 67. *Halbwachs, M.* Les cadres sociaux de la memoire. — Paris: Albin Michel, 1994.
 68. *Iedlicki, J.* Historical memory as a source of conflicts in Eastern Europe. — *Communist and Post-Corninnnist Studies*, No. 32.3, 1999. — p. 225–232.
 69. *Matarasso F., Landry C.* *Balancing Act*. Twenty-one strategic dilemmas in cultural policy. — Council of Europe Publication, 1999. — 31 p.

sche Identität in frühen Hochkulturen. — München: Beck Verlag, 1992.
 63. *Cannadine, D.* War and Death, Grief and Monuments in Modern Britain. / *Mirrors of Mortality*. London, 1981.
 64. *Connerton P.* How Modernity Forgets. — Cambridge University Press, 2009.
 65. *Dery, D.* Problem Definition in Policy Analysis. — Lawrence Univ. Press of Kansas, 1984.
 66. Gasper, Des. Structures and Meanings: A way to introduce argumentation analysis in policy studies — ISS Working Paper 317. — Budapest, May 2000.
 67. *Halbwachs, M.* Les cadres sociaux de la memoire. — Paris: Albin Michel, 1994.
 68. *Iedlicki, J.* Historical memory as a source of conflicts in Eastern Europe. — *Communist and Post-Corninnnist Studies*, No. 32.3, 1999. — p. 225–232.
 69. *Matarasso F., Landry C.* *Balancing Act*. Twenty-one strategic dilemmas in cultural policy. — Council of Europe Publication, 1999. — 31 p.

Гриценко Александр Андреевич

Между культурой памяти и государственной политикой: проблематика, модели и методология исследований политики памяти в Украине

Аннотация. Статья посвящена методологическим вопросам исследований политики памяти: подходам к определению ее основных понятий, типологиям исторической памяти общества, моделированию таких явлений, как историческая память и процесс исторической политики, а также оценке ее реализации и восприятия обществом. Проведен обзор научных работ по тематике политики памяти в Украине. Предложена целостная междисциплинарная методология исследования политики памяти, использующая подходы, разработанные для анализа дискурса, стратегического планирования культурной политики, анализа государственной политики.

Ключевые слова: культура памяти, историческая память, публичная/ государственная политика памяти, типы публичной политики, модель процесса политики, стратегические дилеммы, общественное восприятие и оценка политики.

Hrytsenko Oleksandr

Between culture of remembrance and state policy: problems, models and methodology of memory policy studies in Ukraine

Summary. the article deals with methodology issues in memory policy studies such as: definitions of its key concepts, types and models of 'historical memory', models of public memory policy process, evaluation of policy implementation and of its societal reception. A brief review of recent academic publications on public memory policy in Ukraine is also included. The article proposes a comprehensive interdisciplinary methodology for studying public memory policies based on some approaches developed in discourse analysis, political argumentation analysis, strategic planning of cultural development, public policy evaluation etc. At the first phase, presidential decrees and other state acts of memory policy should be studied using a modification of Toulmin-Dunn model for argumentation analysis so as to find out, what the grounds for the proposed policy are, what general principles are cited to justify it, what specific measures and activities are suggested. At the next phase, practical implementation of the suggested policies is studied, preferably using elements of the institutional model and the group model of public policy process. Memory policy is regarded here as a particular kind of redistribution policy, since it includes some redistribution of symbolic capital in the society in most cases. This also explains why conflicts happen so often in memory policy process. Such an analysis makes it possible to compose a comprehensive description of the state's memory policy, in the form of answers to a set of so-called strategic policy dilemmas, such as: what the concept of the policy is based upon (ethnic, civic, 'historic', confessional)? Is there a ready-made national historic narrative suggested by the state as the 'right' one? Does the state propose preferable interpretations of key events and personalities, or it just suggests their re-evaluation? What means are used with regards to undesirable interpretations of key events and personalities (undermining, ignoring, avoiding discussion, promoting a preferable interpretation, or just problematizing the existing one)? What are the roles offered by the state to other actors in the policy process? How does the state treat regional or minority cultures of remembrance (integration, selective inclusion, undermining)? The final phase of the analysis consists of general evaluation of state memory policy (it's feasibility, equity, effectiveness and efficiency) as well as of its impact on the society's vision of its past and of itself.

Keywords: culture of remembrance, historical memory, public memory policy, types and models of public policy, strategic dilemmas, societal reception, policy evaluation.